

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет географії, туризму та історії
Кафедра історії**

**ВИВЧЕННЯ КАМПАНІЇ З РУЙНУВАННЯ ЦЕРКОВНИХ СПОРУД
БІЛЬШОВИКАМИ НА ТЕРИТОРІЇ КРИВОРІЗЬЖЯ У ШКІЛЬНОМУ
КУРСІ ІСТОРІЇ**

Кваліфікаційна робота студентки групи

ІСм-24

(шифр групи)

ступінь вищої освіти магістр

(бакалавр, магістр)

спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія
та громадянська освіта)

Приходько Яни Олексіївни

(прізвище, ім'я, по батькові)

Керівник кандидат історичних наук, доцент

Тарасов Андрій Валерійович

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Приходько Яна Олексіївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Яна Приходько

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1 Стан наукової розробки дослідження.....	7
1.2 Джерельна база дослідження	10
1.3 Методологічна основа роботи	15
Висновки до розділу 1	22
РОЗДІЛ 2. КАМΠΑНІЯ РУЙНУВАННЯ ЦЕРКОВНИХ СПОРУД БІЛЬШОВИКАМИ НА ТЕРИТОРІЇ КРИВОРІЖЖЯ.....	25
2.1 Історично-культурні передумови та початок антирелігійної кампанії більшовиків на Криворіжжі	25
2.2 Свято-Миколаївська церква у контексті місцевої історії	36
2.3 Створення 3D-візуалізації зруйнованої Свято-Миколаївської церкви	42
Висновки до розділу 2	47
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «УКРАЇНА В СКЛАДІ ТОТАЛІТАРНОЇ ІМПЕРІЇ – СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК».....	49
3.1 Стан вивчення проблеми у шкільній практиці	49
3.2 Методика вивчення теми «Україна в складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік» в шкільній історичній освіті.....	52
Висновки до розділу 3	56
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	65
ДОДАТКИ.....	69

ВСТУП

Актуальність теми. У контексті реформаційних процесів у сучасній українській школі «ребром» постає питання розширення інформаційно-комунікаційних засобів навчання, в тому числі і тих, що нерозривно пов'язані з розвитком образно-наочного мислення учнів. У «Концепції Нової Української Школи» зафіксовано, що осучаснення освітнього середовища є ключовим елементом метаморфози застарілих методів навчання у творчий обшар, у якому посилюється мотивація школярів до здобуття освіти[15, с. 27]. Одним з провідних шляхів модернізувати середовище є цифровізація, що уже невідворотно щодня торкається життя кожної людини. Якщо розглядати цей процес як засіб, що можна використати для посилення наочності при викладенні шкільного курсу з історії України, безперечно варто зазначити про 3D реконструкції споруд або об'єктів, доступ до яких неможливий або обмежений з ряду причин. Таким чином поле розгляду певних тем розширюється, а інтерес учнів в той же час підвищується безпосередньо за допомогою наочності.

У цій роботі поза всім пропонується дослідження з боку краєзнавчого аспекту. Формування локальної ідентичності школярів є особливо актуальною в умовах повномасштабної війни з російською федерацією, а виховання поваги до спадщини рідного краю сприяє глибшому усвідомленню ціни втрат, що наразі щоденно відбуваються у всій країні. Краєзнавчий аспект також дозволяє пов'язати історію як науку із індивідуальним минулим кожного учня і їхніх предків.

Культурний контекст, що також розкривається в ході дослідження антирелігійної кампанії більшовиків на території Криворіжжя нерозривно пов'язаний із історичною наукою. Впровадження більш глибокого вивчення його в курсі шкільної історії сприятиме посиленню інтересу учасників навчального процесу до формування відповідної системи цінностей, а в симбіозі з усіма вищевказаними аспектами призводитиме до комплексного усвідомлення важливості регіональних соціокультурних процесів.

У цій роботі між собою пов'язані історія, інформаційні технології, педагогіка та культурологія, що відповідає міждисциплінарному підходу і формує широке поле дослідження. При таких умовах, а також враховуючи нагальність питань, які розкриваються у кваліфікаційній роботі, цілком логічно стверджувати, що тема дослідження є актуальною.

Метою роботи є дослідити вивчення кампанії з руйнування церковних споруд більшовиками на території Криворіжжя у шкільному курсі історії.

Задля досягнення такої багатoproфільної мети необхідно конкретизувати **завдання роботи**, а саме:

- Дослідити стан розробки проблеми та охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- Охарактеризувати методологічні основи роботи та визначити методику створення історичних 3D-реконструкцій;
- Проаналізувати історико-культурні та ідеологічні мотиви початку антирелігійної кампанії більшовиків;
-
- Визначити роль Свято-Миколаївської в контексті історії регіону, що вивчається;
- Розробити тривимірну модель Свято-Миколаївської церкви відповідно методики історичних 3-D реконструкцій;
- Проаналізувати шкільну практику щодо використання 3-D історичних реконструкцій в старшій школі;
- Запропонувати методи впровадження елементів цифрової візуалізації і краєзнавчого підходу у навчання в ході вивчення вищенаведеної теми.

Об'єктом дослідження є процес навчання історії у старшій школі.

Предметом дослідження є кампанія з руйнування більшовиками церковних споруд на території Криворіжжя у шкільному курсі історії.

Для опрацювання поставлених завдань були використані такі **методи дослідження**:

– *Загальнонаукові методи* – а саме: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, методи історичної 3D-реконструкції – дали змогу здійснити синтез даних джерел з теми, проаналізувати та досягнути передумови руйнування об’єктів сакральної цінності на території Криворіжжя, а також використати комплексний підхід до використання і вивчення новітніх технологій у процесі освітньої діяльності;

– *Конкретно-наукові (педагогічні) методи*:

- Педагогічне спостереження – дозволило простежити особливості сприйняття учнями старшої школи історичного матеріалу, представленого у формі 3D-реконструкцій, а також оцінити рівень їх пізнавальної активності під час вивчення теми;

- Вивчення та узагальнення педагогічного досвіду – сприяло аналізу сучасних практик застосування цифрових технологій, зокрема візуалізаційних засобів, у шкільному курсі історії та визначенню їх ефективності;

- Педагогічне моделювання – дозволило створити навчально-методичну модель інтеграції 3D-реконструкцій у викладання регіонального історичного матеріалу на прикладі відновленої за допомогою фотограмметрії Свято-Миколаївської церкви;

Практичне значення одержаних результатів. Наявне дослідження передбачає поширення використання цифрових методів візуалізації у навчанні історії, а отже може бути використане у декількох напрямках. По-перше, явним результатом є конкретна 3D-модель Свято-Миколаївської церкви, яку можна експлуатувати на уроках історії у Криворізькому районі. По-друге, в ході розгляду теми роботи формується чіткий алгоритм створення тривимірних реконструкцій і стратегії їхнього впровадження у освітній процес, тож опосередковано це дослідження виступає інструментом для самостійного створення і застосування електронних візуалізацій у навчанні. По-третє, в Додатку Д міститься розробка позакласного заняття з використанням розробленої моделі, що можна використовувати як опору у навчально-педагогічній практиці.

Апробація результатів дослідження. Під час проходження виробничої практики в КЛ №81 модель і методичну розробку було використано в ході позакласного заняття для наочного висвітлення теми «Архітектура як джерело: що може розповісти нам будівля?» у 10 класі. Результатом став добрий рівень засвоєння знань, умінь та навичок, про що свідчить загальний рівень зацікавленості учнів і їхня активність як в ході заняття, так і в позаурочний час, під час виконання відповідного домашнього завдання.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота містить 3 розділи, кожен з яких має в собі 3, 3 і 2 підрозділи в порядку послідовності. В ході дослідження використано 36 джерел, що наведені у списку використаної літератури. Кількість додатків – 5.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Стан наукової розробки дослідження

Згідно із концептуальними засадами «Нової Української Школи», впровадження інноваційних методів у навчальний процес є рекомендованим[16]. Основним із цих методів у цій роботі обрано використання технологій тривимірної реконструкції, які дозволяють відтворювати історичні пам'ятки у віртуальному просторі. Проблема, що розглядається в даній роботі, полягає у підвищенні наочності та ефективності вивчення історії старшокласниками, послуговуючись краєзнавчим аспектом, а саме локальним виміром Криворіжжя. Такий підхід виникає на перетині кількох наукових контекстів – історії міста доби більшовицької антирелігійної політики і пов'язаних із нею трансформацій культури і простору та сучасної методики викладання історії. В умовах, коли шкільний курс історії потребує нових інтерактивних форм подачі матеріалу, тема використання цифрових реконструкцій храмів Криворіжжя вирізняється новизною та вимагає окремого дослідження.

Розглядаючи історіографічний базис, проблема більшовицького наступу на церкву, руйнування храмів і спротиву віруючих відображена в низці праць. Радянська історіографія висвітлювала ці процеси упереджено або замовчувала масштаби репресій проти церкви. Натомість у пострадянський період незалежної України науковцями здійснено перегляд цього питання, опираючись на нові або розсекречені джерела. Ґрунт закладають роботи, О.О. Мельника, в яких детально розкривається і аналізується реалізація антирелігійної політики на Криворіжжі, зазначивши масове закриття церков, нищення церковного майна та переслідування духовенства в 1920–1930-х роках[12]. Також його роботи розкривають й інші краєзнавчі аспекти дослідження, такі як літочислення чи дослідження локального руху опору[9, 12]. Вони несуть переважно краєзнавчий характер, але не торкаються ніяких педагогічних аспектів. В той же час, В. Стрілько-Тютюн узагальнила форми червоного терору проти релігії, такі як

арешти та розстріли священнослужителів і активних мирян, руйнацію храмів, конфіскацію церковних цінностей, заборону богослужінь[28]. Це є корисним розкриттям аспектів саме антирелігійної політики, хоч і не стосується території Криворіжжя. О.М. Ігнатуша проаналізував державно-церковні відносини в Україні у 1920–1930-х рр., зосередившись на особливостях джерельної бази цього періоду [7]. Його дослідження слугує розгалуженості історіографічної бази, але суто дотично до теми дослідження. Водночас досі бракує комплексного осмислення соціокультурного значення цього втраченого сакрального простору та його потенціалу для шкільної історичної освіти. Така прогалина в історіографії підкреслює необхідність спеціального дослідження зазначеної теми.

У Кривому Розі вивчення антирелігійної кампанії в межах шкільної історичної програми є особливо актуальним – причиною є контекст індустріального міста, де винищення духовності відбувалось вкрай активно. Саме це формує практичний аспект дослідження. Утім, серед українських дослідження висвітлення теми визначено як недостатнє. Натомість, зарубіжні дослідники відзначають, що нові форми популяризації історії, такі як віртуальні тури та інтерактивні 3D-моделі, вже набувають поширення у світовій освітній практиці[3]. За висновком проаналізованих праць Дж. Фестле, А. Каргас та інших, подібні віртуальні реконструкції створюють ефект подорожі в часі, переносячи користувача в минуле і роблячи культурну спадщину більш доступною та привабливою для молоді. Зокрема, у закордонних проєктах успішно реалізовано цифрове відтворення історичних міст, таких як Нафплію, з елементами гейміфікації, що при використанні в навчальному процесі дозволяє охопити широку учнівську аудиторію [3]. Звісно, необхідно враховувати, що реалізація за кордоном і в Україні відрізняється. Більш наближені до української ментальності науковці із Румунії у своїх працях демонструють технічні можливості залучення доступних засобів для 3D-фіксації артефактів, таких як використання смартфонів із глибинними сенсорами з метою оцифрування пам'яток[1]. Хоч ці технології і є більш дотичними до технічних можливостей

української освіти, вони слугують лиш прикладом використання інноваційних освітніх компонентів, а не педагогічним базисом в межах конкретно цієї роботи. Тим не менш, усе це у сукупності формує стан великого потенціалу таких методів, які, згідно із концепцією НУШ, є не лише придатними, але й рекомендованими в українській школі[16]. Водночас постає питання про методичне осмислення таких підходів, оскільки інноваційний характер цих методів потребує виваженого залучення.

Саме тому методичний аспект дослідження спирається на сучасні підходи до викладання історії, сформульовані у Концепції Нової української школи[16]. Ця концепція наголошує на компетентнісному підході, розвитку критичного мислення учнів та застосуванні інтерактивних технологій навчання. Зокрема, йдеться про формування історичної компетентності, що передбачає оволодіння вміннями працювати з різноманітними джерелами, аналізувати й інтерпретувати історичну інформацію, а також розвиток візуального мислення учнів. Безпосереднє використання 3D-реконструкцій апелює до візуального сприйняття, оскільки учні фактично бачать реконструкцію об'єктів минулого, що відповідає принципам наочності та полегшує засвоєння складного матеріалу. Утім, вищенаведена концепція містить загальні положення, саме тому варто залучити у процес аналізу стану наукової розробки і конкретно-наукові дослідження з теми. Загалом, цифрові інструменти розглядаються як важливий чинник реалізації згаданих завдань. У статті М. Москалюк та А. Лень зазначається, що впровадження цифрових технологій у вивчення історії розширює доступ школярів до джерел, забезпечує глибший аналіз документів та наочну візуалізацію історичних процесів, що в результаті сприяє формуванню критичного мислення і підвищує мотивацію до навчання[14]. Такі судження у науковому розрізі підтверджують нагальність теми, але розкривають конкретні аспекти доволі поверхнево. Остеронь не можна лишати і зарубіжні напрацювання. На міжнародному рівні також вироблено ефективні методичні підходи до навчання історії. Зокрема, М. Дж. Фестле акцентує на необхідності застосування принципу «зворотного дизайну» при плануванні історичних курсів,

маючи на увазі визначення очікуваних результатів навчання і побудова змісту від них, – а також на активній участі самих учнів у навчальному процесі й систематичній роботі з першоджерелами[2]. Такий досвід узгоджується з українськими тенденціями цифровізації освіти, адже використання інтерактивних технологій, у тому числі 3D-реконструкцій, дозволяє реалізувати діяльнісний підхід, залучити учнів до самостійного дослідницького пошуку та сформувати у них глибше розуміння історичного матеріалу. Тим не менш, конкретних методичних засад із використання 3D-реконструкцій в українській школі не виявлено.

Отже, науковий доробок з теми дослідження охоплює декілька площин – історико-краєзнавчу, практичну та методичну. Питання більшовицької антирелігійної політики й руйнування храмів відносно широко висвітлені у працях вказаних істориків. Вони розкривають базові питання, тоді як конкретний соціокультурний вимір висвітлений опосередковано. В той же час значення цифрових технологій для популяризації історичної спадщини недостатньо розкрито в українських наукових дослідженнях, саме тому було обрано звернутися до зарубіжних. Це створює нові виклики, такі як впровадження технологій у контекст української школи, але, тим не менш, слугує хорошим підґрунтям. Методичні засади викладання історії в умовах освітніх реформ мають загальне обґрунтування, але без конкретики. Водночас, відсутність інтеграції усіх вказаних аспектів засвідчує потребу в спеціальному дослідженні, яке поєднає зазначені підходи. Це і зумовлює актуальність завдань, сформульованих у вступі роботи, – розробки методики використання 3D-реконструкцій храмів Криворіжжя для навчання учнів старшої школи.

1.2 Джерельна база дослідження

Частково джерельна база уже була розкрита у попередньому підрозділі, утім необхідно наситити і розкрити її глибше. Різноманітний склад джерел дозволяє, наскільки це можливо, об'єктивно проаналізувати процеси антирелігійної

політики на Криворіжжі в ХХ ст. та в подальшому розробити педагогічні підходи до їх висвітлення. У цьому дослідженні, саме задля насиченості, використано сукупність різних груп джерел – архівних і документальних, історіографічних та краєзнавчих, візуально-цифрових, а також нормативно-методичних.

Основою було підібрано насамперед архівні та офіційно-документальні матеріали радянського періоду, які відображають механізми реалізації державної антирелігійної політики на місцевому рівні. До них належать постанови, циркуляри та інструкції органів влади СРСР – насамперед Декрет ВЦВК і РНК РСФРР «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» (1918 р.), Положення про релігійні об'єднання (1929 р.), директиви Наркомату юстиції та Наркомату внутрішніх справ щодо реєстрації релігійних громад, а також рішення Центральної антирелігійної комісії при ЦК ВКП(б), що визначали порядок закриття храмів і використання церковного майна. Ці документи створюють нормативне тло, у межах якого діяли місцеві органи влади, зокрема виконкоми рад і комісії у справах культів. Офіційно-документальні матеріали також включають у себе сучасну документацію, таку як постанову про перейменування вулиць на території Кривого Рогу[25].

Також джерелами виступають сучасні збірники документів і свідчень, підготовлені криворізькими дослідниками. Зокрема, видання «Репресоване Криворіжжя»[23] подає документи і списки жертв політичних переслідувань 1919–1959 рр., що дає змогу реконструювати масштаби репресій проти духовенства і віруючих. Упорядкований О. О. Мельником збірник «Криворіжжя: більшовизм проти Православ'я»[11] містить численні копії постанов, актів і рапортів радянських установ, які безпосередньо відтворюють механізм вилучення церковного майна й закриття храмів – що важливо в межах дослідження, саме на території Криворіжжя. Додатково використані і сучасні публіцистичні матеріали, такі як онлайн-статті «Радіо Свобода» про сучасний стан території, на якій знаходилась Свято-Миколаївська церква[21, 22].

Корисним додатком до публіцистичного комплексу є сучасні публікації в газеті «Звезда-4»[17, 18], де вміщуються описові тексти і фотодокументи з історії

церковного життя Криворіжжя. Хоча ці тексти і не є джерелами радянської доби, проте вони мають допоміжну наукову цінність, оскільки доповнюють об'єктивність історичної картини, а також містять свідчення очевидців, що, загалом, дотично систематизує джерельну базу.

Важливою частиною є історіографія: наукові дослідження та книги, що присвячені історії Криворіжжя й релігійним процесам регіону. Вони закладають межі рамок аналізу та забезпечують комплексну інтерпретацію виявлених фактів. Перш за все, це праці О.О. Мельника, який всебічно дослідив минуле Криворізького краю у XX ст. Його книга «Святилища Криворіжжя» [13] розкриває духовно-релігійну спадщину регіону, закладаючи основу для розуміння значення сакральних об'єктів у локальній історії. Наступні роботи Мельника зосереджені на добі радянських потрясінь: книга «Антибільшовицький рух опору на Криворіжжі (1919–1923 р.)» висвітлює суспільно-політичний контекст становлення тоталітарного режиму та методи боротьби більшовиків з опозицією, включно з релігійним підпіллям [9, с. 158-160]. Це й справді є корисним, тобто, дозволяє спиратися не лише на документацію, але й на інтерпретацію. Праці О.О. Мельника забезпечують науково-критичне осмислення процесів руйнування церков на основі широкого кола джерел. Вони реконструюють історичну картину першої половини XX ст. на Криворіжжі та виявляють закономірності антирелігійної політики, хоча й не зосереджені на детальному аналізі конкретних церков. Доповнюють історіографічну базу дослідження і інші краєзнавчі праці регіону. До них можна віднести роботи Д. Шаталова, що висвітлюють різні погляди на літочислення Кривого Рогу [33, 34]. Хоч у його роботах превалює ревізійністський наратив, ці джерела також є важливими. Також змістовною виступає стаття М. Мосюкової, що описує антирелігійну діяльність більшовиків безпосередньо на території Катеринославщини [15]. Ці праці містять цінні наративні свідчення і фактологічний матеріал про перебіг закриття храмів, опір віруючих та стан релігійності населення в різні періоди, хоч деякі з них і позбавлені конкретно-локального виміру. Використання такої літератури забезпечує глибоку

інтерпретацію подій. Спираючись на узагальнення попередників, постає можливим простеження причинно-наслідкових зв'язків у руйнуванні сакральної спадщини та оцінка соціокультурних наслідків антирелігійної кампанії в розгляді саме Криворіжжя.

Позаяк обраним основним вектором наочних матеріалів є 3D-реконструкції, не можна обійтися без візуальних джерел. Вони є особливо корисними для реконструкції втрачених об'єктів і візуалізації історичних сцен, і це активно використовується у цій роботі. Тобто, вжито як традиційні візуальні джерела – старі фотознімки, поштові листівки з видами криворізьких храмів початку ХХ ст., та рисунки церков, так і новітні матеріали. Зокрема, залучено реконструкцію, розроблену Криворізьким історико-краєзнавчим музеєм – масштабну модель Свято-Миколаївської церкви, що стала основою для створення цифрової моделі храму. Її легітимність підтверджена усно співробітниками музею. Але, звісно, за відсутності цифрових джерел в українських роботах, необхідно звернутися до європейських досліджень. Саме тому в процесі роботи враховано досвід науковців у галузі застосування тривимірних технологій для потреб історії та освіти. Зокрема, напрацювання дослідників А. Каргас, Г. Лумос, Д. Варуотас враховані в якості методологічної основи[1; 3]. Методологія, що розкривається там, використовується і в цій роботі(див. підрозділ 1.3).

Важливим компонентом джерельної бази є сучасні документи у сфері освіти. Вони визначають методологічні орієнтири дослідження та забезпечують зв'язок історичних результатів з педагогічною практикою. Насамперед, це стратегічні документи освітніх реформ України. Концепція «Нова українська школа» закладає ідею модернізації середньої освіти, акцентувавши на необхідності впровадження інноваційних засобів навчання і виховання компетентного громадянина[15]. У цьому документі проголошено принцип осучаснення освітнього середовища, зокрема через цифровізацію та використання інноваційних технологій для розвитку образного мислення учнів. Хоч і узагальнено, а не конкретно, такий підхід створює підґрунтя для застосування 3D-реконструкцій у навчанні історії. Крім вищенаведеної концепції,

дослідження спирається на державну навчальну програму з історії України для закладів середньої освіти, яка відображає актуальні зміни змісту історичної освіти[8]. Залучені також і деякі підручники, рекомендовані до застосування у 10 класі МОН[5; 6; 29]. Було вирішено використовувати не усі навчальні матеріали, оскільки тема, що досліджується, загалом, не є основною. Для методичного забезпечення роботи використано як українські, так і закордонні праці. Зокрема, стаття М. Москалюка та А. Леня пропонує практичні підходи до впровадження електронних ресурсів і віртуальних турів у навчальний процес з історії, що допомагає обґрунтувати методику експерименту[14], хоч і поверхнево. Тому окремо варто відзначити зарубіжний досвід: дослідження М. Дж. Фестл «Трансформація історії» висвітлює принципи ефективного, інклюзивного й доказового навчання історії[2]. У ньому авторка наголошує, що залучення учнів до критичного аналізу історичних джерел і різнопланового контенту сприяє глибшому розумінню минулого. Цей підхід резонує як і з завданням інтеграції 3D-реконструкцій у шкільний курс, так і з української концепцією НУШ. Таким чином, нормативно-методичні документи висвітлюють окремі предметні сторони, що в сукупності формує певні методичні рамки. В результаті усе комплексно формує певний джерельний базис, на основі якого можна більш-менш об'єктивно досліджувати впровадження 3D у освітній процес.

Таким чином, джерельна база дослідження сформована комплексно і збалансовано, поєднуючи різні типи матеріалів – від архівних документів і наукових праць до електронних ресурсів і педагогічних нормативів. Такий різноманітний склад джерел дозволяє всебічно висвітлити тему роботи і обґрунтовує її, як таку. Систематизація і критичний аналіз усіх залучених джерел у їх сукупності дозволяють відтворити історичну правду про знищення храмів на Криворіжжі та масштаб репресій проти віруючих, максимально допустимо неупереджено оцінити соціокультурні наслідки цих процесів, а також адаптувати здобуті знання до вимог української школи. Комплексний підхід до джерельної бази є запорукою того, що надбання роботи будуть як науково обґрунтованими, так і практично значущими для освіти криворізьких учнів 10 класу.

1.3 Методологічна основа роботи

Отже, маючи сформований аргумент на користь актуальності й доцільності поставленої проблеми і відповідну джерельну базу, необхідно звернутися до методів дослідження. Методологічна основа даного дослідження будується комплексно, поєднуючи історичну і педагогічну перспективу. Це передусім загальнонаукові методи, такі як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення. Історичні методи класично включають у себе порівняльний і хронологічний, але окремо варто відзначити методи історичної 3D-реконструкції, що включають у себе фотограмметрію і перевірку відповідності з ракурсу. Емпіричні методи включають у себе проєктно-моделювальний та метод педагогічного експерименту.

Загальнонаукові методи є запорукою цього дослідження. Це дає змогу опрацьовувати різномірний матеріал комплексно. Зокрема, застосовано аналіз та синтез даних історичних джерел, наукової літератури і музейних матеріалів з теми. Також проаналізовано й осмислено історико-культурні передумови руйнування об'єктів сакральної спадщини на Криворіжжі. В ході роботи узагальнено відомості про перебіг більшовицької антирелігійної кампанії в регіоні. Порівняльний метод дозволив зіставити локальні процеси на Криворіжжі із загальноукраїнським контекстом, а також порівняти окремі факти і явища між собою для виявлення спільних закономірностей. Застосування принципу комплексності забезпечує цілісне бачення проблеми та охоплення як історичного, так і педагогічного аспектів дослідження. Саме завдяки цьому стало можливим поєднати традиційний історичний аналіз із розглядом новітніх цифрових технологій як інструментів навчання, що відображає міждисциплінарний характер роботи.

Рухаючись далі, порівняльний метод в історичному контексті дає змогу співставити масштаби і наслідки антирелігійних заходів на Криворіжжі, а також провести типологічні аналогії при відтворенні архітектури храму. Зокрема, він

використовується при формуванні розподілу точних доказів і журналу припущень, про що йтиме мова далі(також див. Додаток Б, таб. 1-2). Хронологічний метод забезпечує історичну ретроспективу, тобто, події та факти впорядковані у часовій послідовності. Це дозволяє виокремити етапи більшовицької антирелігійної кампанії та вписати історію Свято-Миколаївської церкви у цей хронотоп. Методи історичної реконструкції є центральними у підрозділі 2.3. Вони запозичені у іноземних науковців. Їхнє застосування реалізоване через багатоступеневий алгоритм 3D-моделювання. Орієнтиром постає методологія, описана в дослідженні реконструкції міста Нафплію, де було окреслено п'ятиетапний підхід до відтворення втрачених історичних споруд[3]. Якщо ж адаптувати цей алгоритм до конкретно поставленої задачі, формуються такі етапи візуалізації:

Етап 1. Збір та аналіз джерел. На першому кроці збирається весь доступний фактичний матеріал про храм. Історичні фотографії, описи, а також фотографії музейного макету. Зокрема, були виявлені описи архітектури, такі як розміри будівлі, компонування об'ємів, стильові риси у краєзнавчій літературі [10, с. 423-424], знайдено архівні фото і їх репродукції у виданнях та зібрано дані про аналогічні церкви регіону. На цьому етапі створюється банк референтних зображень і фіксуються початкові припущення щодо вигляду втрачених елементів. Банк зразків знаходиться в Додатку А, рис. 1-7.

Етап 2. Концептуальне ескізування. Спираючись на зібрані дані, формується попередній ескіз реконструкції – схемні креслення, що дають уявлення про цілісний вигляд церкви. У практиці реконструкції Нафплію на цьому кроці залучався художник-концептуаліст, який на основі історичних довідок виконував рисунок будівлі. У випадку Свято-Миколаївської церкви, роль концептуальної опори виконує вже наявний фізичний макет, що доповнюється необхідними корективами за результатами аналізу джерел. Якщо макет неточно передає певні деталі – ці аспекти уточнюються згідно з фотографіями. Результатом етапу є узгоджений попередній вигляд моделі на папері – своєрідний 2D-прототип.

Етап 3. Експертна валідація концепції. Попередній ескіз обговорюється з експертами – істориками та музейними фахівцями. Метою є перевірити, чи відповідає концепт зібраним доказам і чи не містить явних помилок або не виправданих допущень. В цій роботі такий перегляд здійснювався за участю згаданого зберігача фондів (А. Чубенка). Наприклад, було підтверджено відповідність пропорцій бані і дзвіниці описам та фото, згідно яких баня трохи нижча від дзвіниці з хрестом, що узгоджується з висотними параметрами ~28 м і ~30 м відповідно [26, с. 138]. Зауваження експертів враховуються перед переходом до деталізованого моделювання.

Етап 4. Розробка технічних креслень. На основі узгодженого концепту виконується точне масштабне креслення плану будівлі, фасадів та ключових перетинів. Ці 2D-креслення слугують референтними шаблонами в середовищі 3D-моделювання. У «Blender» (комп'ютерній програмі, в якій буде відбуватися побудова моделі) на окремих площинах розміщуються зображення фасадів і плану у потрібному масштабі, що дозволяє моделювати пропорції точно за розміром. Таким чином, перед п'ятим етапом наявні наочні орієнтири для побудови сітки моделі.

Етап 5. Створення 3D-моделі. Маючи на руках усі підготовчі матеріали, будується тривимірна полігональна модель церкви у програмі «Blender». Моделювання ведеться поетапно: спочатку базова геометрія, потім деталі архітектурного декору і в кінці дрібні елементи. На цьому етапі також застосовується перевірка відповідності з ракурсу для проміжного контролю, тобто модель накладається на історичні фото. При виявленні відхилень геометрія коригується. Оскільки джерельна база включає лише чорно-білі фото, для реконструкції кольорів будуть застосовані технології штучного інтелекту – проте результати будуть представлені як гіпотетичні. Фінальним надбанням стає високополігональна 3D-модель, готова до текстурування та візуалізації.

Важливу роль на етапі реконструкції відіграють джерелознавчі підходи, спрямовані на критичний аналіз і перевірку автентичності зібраних даних. Перед створенням 3D-моделі ретельно опрацьовується наявна джерельна база, така як

легітимний фізичний макет церкви. Він розглядається як еталон пропорцій і основних форм. Вивчені історико-архітектурні описи храму з енциклопедичних видань, в такому випадку, доповнюють базис історичної відповідності. Також застосовується аналіз для опрацювання архівних фотографій початку ХХ ст.[26, с. 138]. Додатково залучаються типологічні аналогії, а саме порівняння з іншими православними церквами сходу України того часу, аби заповнити лакуни, коли прямі джерела не збереглися. Зведення різних джерел в єдиний комплекс у сумі дозволяє окреслити межі реконструктивного завдання: відтворення стосується зовнішнього архітектурного вигляду храму з максимально можливою точністю, тоді як інтер'єр не моделюється через фрагментарність даних про внутрішнє убранство. Таким чином, застосування джерелознавчого аналізу забезпечує наукову обґрунтованість 3D-реконструкції – вона спирається переважно на достовірно засвідчену інформацію або аргументовані аналогії, що мінімізує частку гіпотетичних елементів.

Методологія педагогічної (дидактичної) складової дослідження базується на сучасних науково-методичних підходах – компетентнісному, діяльнісному та інтегративному. Компетентнісний підхід розглядається як методологічна основа модернізації освіти, адже орієнтує освітній процес на формування й розвиток ключових і предметних компетентностей особистості[15].

Окремий комплекс становлять емпіричні методи, пов'язані з безпосередньою практичною перевіркою та впровадженням отриманих результатів – це методи візуалізації та проектно-моделювальні методи. Метод візуалізації реалізується через створення цифрової тривимірної реконструкції зруйнованої церкви як наочного освітнього засобу. Оскільки конкретно ця методика була запозичена у зарубіжних дослідників, тут необхідно зупинитися більш детально. Також варто адаптувати її для конкретної реконструкції, що досліджується у цій роботі.

Оскільки об'єктом реконструкції є зруйнована Свято-Миколаївська церква у Кривому Розі – історичний храм, що був побудований у ХVIII ст. й остаточно демонтований у 1934 році[10, с. 424], з цього випливає завдання, що полягає у

створенні науково обґрунтованої 3D-візуалізації цього храму в його історичному вигляді станом на кінець XIX – початок XX ст., перед закриттям і руйнацією.

При плануванні технологічного підходу було розглянуто два основні варіанти: використання лазерного сканування або фотограмметричних (*image-based*, англ. – базованих на зображеннях) методів. Лазерне сканування застосовують для отримання точних 3D-копій існуючих об'єктів, проте у випадку Свято-Миколаївської церкви цей підхід неможливий – сам об'єкт більше не існує фізично, така технологія дозволяє проаналізувати вихідні дані лише невеликої частини, що була розкопана. Обмеженість потенційних надбань не виправдовує необхідних засобів. Теоретично можна було б просканувати згаданий фізичний макет церкви, але від цього вирішено відмовитися. По-перше, масштабна модель не містить дрібних деталей у тому обсязі, який потрібен для фотореалістичної візуалізації; сканування її дало б неточну геометрію, що все одно потребувала б суттєвого доопрацювання вручну. По-друге, ручне полігональне моделювання на основі історичних фото та планів надає більше контролю над рівнем деталізації і дає змогу врахувати нові дані в процесі роботи. Натомість було обрано *image-based* методи, зокрема *camera matching* (англ. «відповідність камери», в подальшому – перевірка відповідності з ракурсу), фотограмметричний аналіз зображень та типологічну екстраполяцію. *Camera matching* – це техніка, за якої 3D-модель масштабують і розміщують у просторі, точно суміщаючи з перспективою архівної фотографії[3]. Тим самим перевіряється відповідність геометрії моделі реальним пропорціям, зафіксованим на фото. У даному випадку доступно обмежене число зображень храму, тому повноцінна фотограмметрія (створення моделі автоматично на основі численних перекритих фото) недоцільна. Замість цього, перевірка відповідності з ракурсу застосовується для ключових перспектив. В цьому розрізі макет-репліка використовується для обчислення основних пропорцій. В той же час, фото «Вид на церкву з вул. Поштової 1906 р.» застосовується для ревізії пропорцій цифрової моделі. Паралельно здійснюється детальний фотоаналіз, відповідно до якого з історичних знімків вичленовуються

архітектурні деталі, які включаються у модель. У випадках, коли зображення не збереглося або ракурс не показує певної частини будівлі, використовується типологічна екстраполяція – заповнення прогалів на основі аналогій з типово подібними спорудами. Зокрема, Свято-Миколаївська церква була хрестово-купольною у плані, із одним великим центральним куполом на восьмигранному барабані та однорівневою дзвіницею над притвором [10, с. 423–424]. Якщо ж виникає брак фото якоїсь дрібної деталі, можна звернутися до інших храмів того ж періоду й стилю (наприклад, Вечірньокутської церкви) і на основі їхніх рис припустити вигляд цієї деталі. Такий підхід відповідає практикам цифрових реконструкцій: наприклад, в проєкті 3D-реконструкції історичного міста Нафплію, дослідники подібно комбінували дані історичних планів, фото та типологічні аналоги для відтворення втрачених будівель [3, с. 1799–1811]. Відповідно, у цій роботі рішення зробити ставку на ручне фотограмметричне моделювання обґрунтовується необхідністю акумулювати розрізнені історичні свідчення і вбудувати усі докази і припущення у процес реконструкції.

Вищенаведений підхід відповідає рекомендаціям методологічної літератури. Зокрема, А. Каргас із співавторами наголошують, що для реконструкції втрачених об'єктів важливо спочатку зібрати максимум даних, створити художню візуалізацію, перевірити її експертно, і лише потім переходити до власне 3D-моделювання. Така багатоступенева схема забезпечує баланс між творчим підходом і науковою достовірністю результату.

Для оцінки якості цифрової реконструкції визначено низку критеріїв точності. В першу чергу, це геометрична відповідність масштабів, відповідно до яких розміри 3D-моделі мають збігатися з історично задокументованими розмірами будівлі в межах прийнятного допуску (похибка не більше 5%). За літературними даними довжина кам'яної Миколаївської церкви становила приблизно 35 м, висота дзвіниці з хрестом – 30 м, висота бані – 28 м [10, с. 423–424]. Ці величини закладаються у модель як контрольні, тобто відстані між ключовими точками розраховуються пропорційно до достовірно відомих даних. Другий аспект – топологічна точність форми. Модель перевіряється на відповідність

фотоматеріалам методом відповідності з ракурсу. Якщо контури змодельованого храму співпадають з контуром на фотографії з мінімальними розбіжностями, це слугує підтвердженням правильної геометрії. Також одним з критеріїв визначено деталізацію та стилістичну відповідність. Архітектурні деталі звіряються з описами і зображеннями, а за відсутності фактологічної бази будуються гіпотетично. Невеликі розбіжності (до 5%) толеруються, зважаючи на ручний характер макету і можливі спотворення перспективи фото. Таким чином, багаторівнева валідація – метрична, та графічна – забезпечують максимальну достовірність 3D-моделі в межах наявних джерел.

В ході розробки також увага приділяється прозорості проведення реконструкції. З відповідною метою, передбачено ведення протоколу реконструювання, що включає в себе опис і демонстрацію основних змін, що були застосовані до моделі. Також запроваджено створення двох таблиць: точних джерел і доказів та журналу припущень із фіксацією рівня впевненості, що будується на основі типологічних аналогій та гіпотез. Подібна прозорість відповідає принципам, виробленим міжнародною спільнотою щодо візуалізації культурної спадщини – Лондонська хартія тощо[2, с. 6].

Готовий продукт 3D-візуалізації церкви може бути представлено у кількох форматах, кожен з яких призначений для своїх цілей:

- *Статичні зображення (PNG)*. Рендери високої якості з різних ракурсів збережено у форматі PNG (Portable Network Graphics) з роздільною здатністю 4K. Цей формат обрано через його високу компресію та підтримку прозорості, що важливо для накладання під час використання методу перевірки відповідності з ракурсу. Саме PNG-зображення будуть використані для демонстрації проміжних і фінальних, сукупних варіацій готової моделі безпосередньо у кваліфікаційній роботі.
- *3D-модель (GLTF)*. Фінальну тривимірну модель буде експортовано у формат GLTF (GL Transmission Format) версії 2.0. Це відкритий формат, який підтримує геометрію, текстури і анімацію. GLTF-модель передбачає можливість використання для інтерактивних цілей: глядачі можуть

обертати модель, наближати деталі; також є можливість інтеграції у віртуальні виставки.

- *Відео (MP4)*. Для презентаційних та популяризаційних потреб буде підготовлено відеоролик у форматі MP4. Це коротка анімація, що демонструє політ камери навколо 3D-моделі, з різних ракурсів, забезпечуючи повноцінний досвід споглядання елементу наочності без надмірних технічних складнощів.

Хоч фактично застосовані будуть не усі формати внаслідок технічних обмежень, така полімедійність виходу проекту має багато перспектив. Освітні платформи мають змогу отримати інтерактивний 3D-контент, а школи, що недостатньо технічно устатковані – відео і статичні зображення. Це відповідає сучасним тенденціям цифрової презентації спадщини, де поєднуються різні медіа для донесення інформації до аудиторії[3, с. 1799–1811]. Таким чином, емпірична складова методології, хоч і запозичена, але в цілому адаптована до меж дослідження.

Таким чином, використання комплексу зазначених методів дослідження дає змогу повною мірою досягти поставленої мети. Історичні, порівняльно-джерелознавчі та методи історичної 3D-реконструкції забезпечують наукову достовірність і цілісність відтворення сакральної пам'ятки, а дидактико-методичні та емпіричні методи дозволяють розробити й апробувати модель у навчальному процесі. У результаті органічного поєднання історичної і педагогічної перспектив, вдається, з одного боку, відновити вид втраченої святині у вигляді цифрової реконструкції, а з іншого – збагатити методику викладання історії в старшій школі інноваційним інструментом, що підвищує наочність, мотивацію учнів до навчання та сприяє збереженню колективної пам'яті.

Висновки до розділу 1

Вищенаведений розділ виконує функцію теоретичного підґрунтя дослідження, узагальнюючи доробок попередніх науковців, характеристику джерел та визначені методологічні засади. Тобто, в першу чергу, було проаналізовано стан вивчення проблеми руйнування сакральної спадщини Криворіжжя більшовицьким режимом та окреслено сучасні підходи до її репрезентації засобами цифрових реконструкцій у шкільному курсі історії.

У ході аналізу історіографії встановлено, що, хоч тема і є частково дослідженою, але містить нюанси. Тим не менш, у купі, усі опрацьовані матеріали створюють ґрунт, достатній для роботи. Було визначено, що у науковому доробку відчувається нестача уваги до педагогічного виміру проблеми – а саме, до того, як знання про втрачений сакральний спадок та його відродження завдяки новітнім технологіям можуть бути інтегровані в освітній процес. Цю прогалину й покликана заповнити дана кваліфікаційна робота.

Джерельна база дослідження є розгалуженою та репрезентативною, що забезпечує достовірність висновків. Загалом, комплекс підібраних джерел охоплює як фактичний історичний матеріал про долю сакральної архітектури в регіоні, так і методичні орієнтири для її дидактичної репрезентації. Повнота та різноманітність залучених свідчень дозволяють всебічно висвітлити проблему та уникнути однобічності у висновках.

Методологічна основа роботи ґрунтується на поєднанні кількох наукових підходів, що забезпечило міждисциплінарність дослідження. Історичний підхід дозволяє відтворити події антирелігійної кампанії достовірно і в хронологічній послідовності. Компетентнісний підхід, закладений у сучасних освітніх стандартах, визначив орієнтацію роботи на формування ключових компетентностей учнів – зокрема, культурної обізнаності та цифрової грамотності – через інтеграцію краєзнавчого матеріалу і технологій в навчання. Нарешті, реконструктивний підхід реалізовано через методи цифрової історичної реконструкції: використання 3D-моделювання для відтворення втраченого архітектурного об'єкта. Застосовано технології фотограмметрії, аналіз старих фото, типологічні порівняння. Усі ці підходи дозволяють створити

науково обґрунтовану тривимірну модель Свято-Миколаївської церкви. Таким чином, поєднання історичних, педагогічних і технічних методів дає змогу глибоко проаналізувати проблему руйнування сакральної спадщини і водночас розробити практичні засоби її представлення у навчальному процесі.

РОЗДІЛ 2. КАМПАНІЯ РУЙНУВАННЯ ЦЕРКОВНИХ СПОРУД БІЛЬШОВИКАМИ НА ТЕРИТОРІЇ КРИВОРІЖЖЯ

2.1 Історично-культурні передумови та початок антирелігійної кампанії більшовиків на Криворіжжі

Із приходом до влади більшовиків, а отже і з глобальним переворотом усіх сфер життя, що існували в рамках українських територій донині, не оминуло ідеологічного переосмислення і існування релігії. Духовенство, а також усі явища і об'єкти, що прямо чи опосередковано стосувалися його, підпадали під антирелігійну політику СРСР, внаслідок чого винищувались і культурна цінність, і матеріальні цінності та споруди церков, монастирів та ін. Т. Шевчук у своїй статті «Антирелігійна політика радянської влади в Україні у 20–30-ті рр. XX ст.» [35] пропонує умовно ділити наступальні операції на православну церкву на 3 етапи. А саме, під час першої фази, що припала на 1920-ті роки, і відповідала хронологічним рамкам встановлення комуністичної влади, боротьба в першу чергу фокусувалась на ідеологічних, пропагандистських засадах. Другий етап(1929 – сер. 1930х рр.) характеризується уже руйнуванням церкви як інституту, що донині був присутнім у житті кожної людини внаслідок надання їй реєстраційних функцій – зокрема ведення метричних книг, у яких фіксувались народження, шлюби та смерті, що було запроваджено за часів імперських реформ [7]. Третій етап був найжорсткішим і відбувався в межах сер. 1930-х – 1943 рр. і характеризувався він уже фізичним винищенням споруд, що задовольняли духовні потреби громадян, тобто безпосереднім руйнуванням. Саме ця класифікація в подальшому буде використовуватися для опису подій, у контексті яких необхідно перебувати, аби повноцінно досліджувати питання, що є провідним у цьому розділі.

Отже, відповідно до джерельної бази дослідження, можна сказати, що більшовицька антирелігійна політика ґрунтувалася на марксистсько-ленінській ідеології, що проголосила релігію одним із проявів «ілюзорного щастя»

пригнобленого народу та засобом експлуатації мас. Карл Маркс ще в середині XIX ст. охарактеризував релігію як «опіум народу», маючи на увазі її роль в приспанні революційної свідомості трудящих. Цю тезу розвинув Володимир Ленін, який називав релігію «...формою реакційної ідеології, несумісною з комуністичним ладом...». Ленін наголошував, що релігійні вірування служать інтересам експлуататорських класів, а відтак радянська влада повинна звільнити трудящі маси від «релігійних забобонів»[4]. У партійних документах закріпилося негативне ставлення до церкви: програма РКП(б), ухвалена на VIII з'їзді у 1919 р., прямо декларувала курс на звільнення трудящих від релігійних пережитків та необхідність широкої антирелігійної кампанії[11, с. 41]. Важливою складовою першої фази наступу на церкву стало також формування тез про шкідливість релігії для будівництва соціалізму. Релігійність населення трактувалася як пережиток старого світу, який заважав утвердженню нового, атеїстичного світогляду. З погляду більшовиків, віруючі маси перебували у полоні хибних уявлень, нав'язаних експлуататорськими класами; вони потребували просвітлення через науково-атеїстичну пропаганду. Таким чином, держава взяла на себе роль медіатора між народом і ідеологічно обґрунтованим науковим атеїзмом.

У практичній площині це вилилося в політику державного атеїзму, коли більшовицька держава не лише відокремила церкву від своїх внутрішніх структур(наприклад, від обліку реєстрацій складу населення), але й взяла курс на витіснення релігії з усіх сфер суспільного життя. Формально, перші декрети радянської влади – зокрема, «Декрет про відокремлення церкви від держави та школи від церкви» від 2 лютого 1918 р. – проголошували свободу совісті і нейтральність держави у релігійних питаннях, утім фактично це являє собою стартову точку антирелігійної кампанії. Нові політичні реалії вимагали від духовенства пристосування до умов, які обмежували їхню діяльність в інтересах більшовицької держави. А саме – 23 лютого 1922 р. ВЦВК РСФРР оприлюднює постанову «Про вилучення церковних цінностей для реалізації на допомогу голодуючим». Під егідою гуманітарної акції насправді почалось фактичне

розкрадання церков як засіб нищення впливу православної церкви. Усе це відбувалося на тлі глибоких соціальних і політичних зрушень, коли держава дедалі активніше втручалась у різні сфери духовного життя. Зміни були не лише адміністративними, а й світоглядними: формується нова система цінностей, у якій для релігії майже не залишалося місця. Проте рамки «міри вимушеної» відносно швидко були зруйновані, адже «...з часом ця пропаганда, пройшовши фазу вульгарного атеїзму, перетворилась в атеїстичний екстремізм...», як зазначає О. Мельник.[11, с. 3] Тож, звідси випливає наслідок: декларована політика нейтральності фактично тривала недовго.

У 1920-х роках в СРСР формуються спеціальні структури та кампанії, покликані реалізувати ці ідеологічні настанови. З 1921 р. при партійних органах діють комісії з проведення антирелігійної пропаганди. Центральною інституцією у реалізації антирелігійної стратегії стала Антирелігійна комісія при ЦК ВКП(б) (АРК), створена у 1922 р., що координувала діяльність республіканських підрозділів, зокрема Всеукраїнської антирелігійної комісії (ВАК) [30, с. 35]. Її завданням було забезпечення системного наступу на релігійні інституції через пропаганду, адміністративний тиск, секуляризацію освіти, культу та побуту. У 1925 р. створено масову добровільну організацію – «Спілку войовничих безвірників» (спершу – «Спілка безбожників») – покликану об'єднати активістів-атеїстів по всій країні. Ця організація фактично виконувала функцію допоміжного інструменту партії і держави у боротьбі з церквою, незважаючи на форму добровільного товариства. Діяльність Спілки войовничих безвірників координувалася партійно-державним апаратом і цілковито відповідала офіційній лінії[19]. Одним з гасел стало насадження наукового світогляду серед населення – тобто поширення знань з природничих наук, еволюційного вчення тощо, аби витіснити релігійні пояснення світу. Релігію таврували як темряву і мракобісся, натомість атеїзм проголошувався ознакою прогресу і культури. Безпосередньо на території сучасної Дніпропетровської області зафіксовано 7 подібних об'єднань, скерованих на масову роботу із публічністю, з метою впровадити державний атеїзм в свідомість народу [15, с. 48].

Звісно, бюрократична складова ідеологічної боротьби з релігійністю не обмежувалась акціями і кампаніями АРК. Не можна не відзначити роль каральних органів – ВЧК, ДПУ, НКВС – у реалізації антирелігійної політики. Саме вони здійснювали тиск на духовенство, фальсифікували справи, фабрикували обвинувачення у контрреволюційній діяльності. У 1922–1927 рр. ДПУ брало участь у ліквідації українських церковних опозиційних течій, зокрема УАПЦ і Соборно-єпископської церкви, через підкуп, тиск і переслідування [30, с. 36–37]. Наступ на духовенство особливо активно спостерігався у індустріальних ядрах сучасної України – на території Донеччини і Катеринославщини [15, с. 45–47].

Зокрема, це не минуло і Криворіжжя, що частково входило в межі території Катеринославщини. З початку 1920-х років на цих територіях, як і всюди, більшовики взяли під нагляд діяльність церковних громад. У 1921 р. було створено Катеринославську окружну комісію з антирелігійної пропаганди, яка координувала заходи й у Криворізькому повіті [15, с. 46]. На рівні інституцій координування здійснювали Всеукраїнська антирелігійна комісія при ВУЦВК і місцеві виконкоми, до виконання залучалися осередки Спілки воєвничих безвірників і комсомольські активи, а контроль і репресивний супровід забезпечували органи ДПУ і НКВС [30, с. 38; 19, с. 75–77; 32, с. 103–104]. Перші роки радянська влада діяла обережно: наприклад, офіційно заборонялося конфісковувати церковні будівлі без вагомої причини – лише якщо немає іншого приміщення для школи чи клубу. У подальшому, у Криворізькому регіоні, де партія прагнула «показової секуляризації», антирелігійні осередки при клубах і навчальних закладах уже з середини 1920-х років проводили диспути, червоні обряди та антиклерикальні кампанії, що згодом були розкомсомолені – тобто переведені під більш планомірний нагляд старших і безпартійних активістів для запобігання надмірному радикалізму та суспільному роздратуванню [11, с. 132–134]. Відомо, що на початок 1920-х у самому місті Кривий Ріг діяло декілька православних парафій, найбільшими були Миколаївська церква (на Миколаївській вулиці), Вознесенська церква (в районі Карнаватка), храм на ст.

Довгинцеве та інші у передмістях. Навколо міста, в селах Криворізького району, також існувало десятки церковних громад.

Правова рамка поєднувала контроль реєстрації громад і статутів із кампаніями вилучення майна та зняття дзвонів, що легітимувалися як потреби індустріалізації. Після рішень постанов наприкінці 1929 року місцеві ради у містах і селах Криворіжжя посилили практику «зборів трудящих» для ухвалення резолюцій про закриття храмів або передачу їх під культурно-освітні потреби; одночасно релігійні громади обкладалися податками і поборами, які часто робили їхнє існування неможливим [15, с. 47–48]. На сторінках криворізької преси заклики матеріалізувалися в конкретні вимоги: показовою стала публікація «Віддайте Миколаївський собор дітям» у газеті «Червоний гірник» 9 серпня 1930 р., а також ширші заклики 5 грудня 1930 р. про зняття дзвонів із усіх церков; ці тексти демонстрували ідеологічне обґрунтування вилучень і моральну делегітимацію храму як «пережитку» [17].

Мережа православних громад Криворіжжя у середині 1920-х була ще розгалуженою: на початок 1926 року в окрузі налічувалося понад 120 громад (у т. ч. тихонівських, обновленських та кілька автокефальних), проте вже наприкінці десятиліття спостерігався лавиноподібний спад унаслідок закриття, злиття або перереєстрацій, що фактично паралізували парафіяльне життя [10, с. 168]. Селянські церкви масово переобладнували під сільбуди, хати-читальні, склади; інвентар іконостасів списувався або нищився, що добре простежується у звітах і газетних повідомленнях кінця 1920-х – початку 1930-х рр. [32].

Ключовим наміром кампанії, як уже було вказано, були репресії проти духовенства і активних мирян – у регіоні це мало як превентивний (ізоляція авторитетних пастирів), так і масовий характер у 1937–1938 роках. Показова історія архімандрита Онуфрія (Гагалюка), настоятеля Свято-Миколаївського храму Кривого Рогу, висвяченого 1923 року на єпископа Єлисаветградського: за відмову підтримати обновленський рух і формальні підстави незареєстрованого управління заарештували і вислали, усунувши від пастви; подібних доль зазнали й інші впливові священнослужителі [11, с. 185]. Під час Великого терору арешти

і вирокі за шаблонними обвинуваченнями (антирадянська агітація, участь у контрреволюційній організації) практично знищили кадрове ядро духовенства в окрузі, що документовано у довідниках і локальних списках репресованих[23, с. 58–66].

Розгорнуті дії з масового закриття храмів на Криворіжжі припадають на кінець 1920-х – початок 1930-х років. Особливо інтенсивно кампанія пішла під час колективізації 1929-1932 рр., коли влада паралельно ламала традиційний уклад селянства. За свідченнями газети «Червоний гірник» та партійних звітів, уже в 1930-му році більшість православних церков у місті і районі було закрито або перестали діяти. Показово, що у 1934 р. в межах Кривого Рогу не лишалось жодної діючої церкви – всі храми або офіційно ліквідовані, або переобладнані під світські установи (школи, клуби тощо), або навіть фізично зруйновані[13, с. 41-44]. В сільській місцевості Криворізького району до середини 30-х років зберігалось лише кілька діючих храмів, і ті невдовзі також закрили. Таким чином, Кривий Ріг став одним із промислових центрів, де більшовицький атеїстичний експеримент досяг майже повного успіху – регіон офіційно оголосили «звільненим від опіуму релігії» [15, с. 47–48].

Для повноти дослідження варто вказати на основні релігійні споруди Криворіжжя, що стали об'єктами нищення у ті роки. Першим ударом більшовиків було закриття храму Святого Олександра Невського на станції Довгинцеве. Ця церква, збудована у 1902 році при залізничній станції, вже у перші роки влади більшовиків привертала увагу як осередок активної громади. Її настоятель, отець Григорій Ниценко, відкрито критикував радикальні методи більшовиків, називаючи їх ворожими народами. У 1922 році Ниценка заарештували за звинуваченням у контрреволюційній агітації, а у 1923 р. розстріляли[13, с. 41-44]. Після цього громада була розігнана, а на сам храм Олександра Невського припав один із перших ударів по міській сакральній інфраструктурі [11, с. 133–136]. Будівлю церкви не зруйнували відразу – її переобладнали спочатку під клуб, при якому відкрили бібліотеку, а церковне майно (іконостас, начиння) передали місцевому драматичному гуртку як

реквізит для театральних вистав[15, с. 48]. Таким чином, святиню фактично осквернили, перетворивши на осередок радянської культури. Згодом, імовірно в 1930-х, саму будівлю могли демонтувати (достеменно відомо, що станом на повоєнні роки вона вже не існувала).

Іншим знаковим об'єктом був головний храм старого міста – Вознесенська церква 1904 р. побудови, розташована в історичному центрі Кривого Рогу – мікрорайоні Карнаватка. Цей мурований храм на початку XX ст. був окрасою міста, проте у 1934 році його також спіткала сумна доля. В контексті антирелігійної п'ятирічки 1932–1937 рр. після етапів закриття та використання не за призначенням, будівлю було знесено (підірвано), що «...позбавило історичний центр характерної банної вертикалі...»[20, с. 52–56]. За свідченнями очевидців, у мить вибуху величезна будівля храму піднялася в повітря, зависла на секунди і рушила додолу, перетворившись на руїни; присутні мешканці плакали і хрестилися, спостерігаючи це варварство – ці емоційні описи збереглися у місцевій пресі пізніших часів[36]. Разом з Вознесенською церквою місто втратило важливий архітектурний символ свого дореволюційного розквіту.

Центральна Свято-Миколаївська церква (кафедральний собор), що знаходилась на вулиці Миколаївській, була опечатана в грудні 1932 р., а вже у лютому 1933 р. бригади робітників і студентів, у формі суботників, «...розібрали її буквально по цеглині, завершивши не лише юридичну, а й матеріальну ліквідацію головної святині міста...»; частину реліквій і начиння втрачено безповоротно, у спогадах зафіксовані свідчення про варварське поводження з іконами[11, с. 189–191; 13, с. 151–152]. Навіть назву історичної Миколаївської вулиці радянська влада змінила на «вул. Леніна», щоб стерти релігійний слід – лише у 2016 р., в ході декомунізації, вулиці було повернуто історично відповідний топонім «вул. Свято-Миколаївська»[20]. Приблизно у ті самі роки Покровська церква у Карнаватці, що була ще одним великим храмом міста, зведеним у 1884 р. (коштом відомого мецената Олександра Поля) була закрыта для відправ. У 1930-х її перетворювали на складські та культурні приміщення,

фінальне знищення відбулося вже за хрущовської антирелігійної хвилі у 1964, однак саме 1930-ті позбавили храм парафіяльної спільноти та сакрального змісту[20, с. 52–58; 13, с. 42–43]. Таким чином, деякі значущі будівлі криворізького духовенства дожили в напівзруйнованому стані до повоєнних десятиліть, але їхня функція була повністю втрачена – богослужіння там не проводилися з початку 30-х років.

У сільській місцевості Криворізького району механіка була подібною: рішення райвиконкомів про «...недоцільність подальшого використання культових будівель...» поєднувалися з плебісцитами і заявами трудящих, після чого храми швидко переобладнували під клуби, комори чи зерносховища; протести вірян залишалися переважно моральними й не могли зупинити процес у ситуації голоду, колективізації та страху перед репресіями[11, с. 131–133, с. 136; 15, с. 49]. За даними Криворізького окружного виконкому, станом на 1934 р. у селах району залишалися одиниці діючих церков.

Сукупний результат дій радянської влади до кінця 1930-х років – фактичне припинення легального православного життя на території міста і району. Якщо середина 1920-х ще фіксувала понад сотню громад в окрузі, то напередодні Другої світової війни в ширших межах Дніпропетровщини діяли лічені храми; в Кривому Розі православні церкви або знищені, або використані під світські потреби, а духовенство репресоване чи змушене зректися сану[11, с. 190–191; 23, с. 60–61]. Кампанія в регіоні мала показовий характер «повної секуляризації простору»: зникнення Миколаївського собору і Вознесенської церкви зруйнувало історичний силует міста, а перетворення парафіяльних осередків на клуби та склади підірвало соціальні зв'язки спільнот, які формувалися довкола храмів[11, с. 41–44, с. 151–152; 20, с. 52–58]. У підсумку, дослідження антирелігійної кампаній на Криворіжжі у 1920–1930-х рр. демонструє цілеспрямоване витіснення Церкви з публічного простору через поєднання адміністративної стандартизації, пропагандистської делегітимації та фізичного демонтажу сакральної інфраструктури – процес, у якому місцеві інституції та

преса діяли у тісному зв'язку з радянськими директивами і силовими структурами[30; 32].

Соціальні та культурні наслідки цих дій були вкрай болісними для місцевих громад. Віруючі втратили свої традиційні духовні центри – парафіяльні храми, навколо яких століттями гуртувалося життя. Релігійні громади змушені були переходити на напівлегальне становище: зібрання віруючих переносили до приватних осель, та й ті переслідувалися як нелегальні «сходки»[32, с. 102–104]. Священнослужителі, які намагалися продовжити пастирство, піддавалися репресіям. Показовою є доля настоятеля Покровської церкви отця Діодора Якубовича: після закриття його храму він продовжив таємно відправляти служби по домівках парафіян, за що був звинувачений у «контрреволюційній агітації». 27 грудня 1937 р. отця Діодора заарештували; при обшуку в нього вилучили антимінс, ікони, священничі ризи та інше церковне начиння, яке він беріг; менш ніж за тиждень, рішенням «трійки» НКВС, 70-річного священника було розстріляно[23, с. 58–66]. Аналогічно трагічно склалася доля десятків інших священників і ченців Криворіжжя – їх заарештовували як «антирадянських елементів», засилали в табори або страчували без суда і слідства; у добу Великого Терору 1937–1938 рр. сталінський режим фактично знищив останніх представників духовенства в регіоні[23, с. 60–61; 30]. Внаслідок цього на кінець 1930-х рр. релігійне життя краю було майже повністю паралізоване – із сотень парафій не лишилося жодної діючої; тисячі вірян втратили духовних провідників і можливість відкрито сповідувати віру [32].

Архітектурний та просторовий ландшафт Криворіжжя також зазнав невинуватої шкоди. Храми – часто визначні історико-архітектурні доміанти – або знесли, або спотворили їхній вигляд пристосуванням під інші потреби. З церков зривали куполи і хрести, дзвіниці руйнували, інтер'єри нівечили; чимало культових споруд перейшли під склади, клуби чи установи, втративши сакральне призначення[11, с. 131–133]. Так, будівлю церкви Різдва Богородиці по вул. Шевченка закрили і під час Голодомору передали під міський дитячий будинок – просторі наві храму використовували для розміщення сиріт [13, с. 41–44]. Інші

храми просто стояли пустою до повного занепаду. Особливо варварським став підхід влади до давньої Покровської церкви на Карнаватці. Вона пережила першу хвилю закриттів і навіть відновила богослужіння в роки німецької окупації, але у 1964 р. остаточно була знищена за вказівкою міськкому партії; після вибуху, який зніс храм, учнів місцевої школи змусили розбирати святиню по цеглині – з уламків церкви звели прибудову до школи, облаштувавши там спортзал; згодом на місці храму облаштували дитячий майданчик і склад будматеріалів[20, с. 52–58; 13, с. 42–43]. Лише через десятиліття, у незалежній Україні, на цьому місці постав храм-каплиця на честь зруйнованих більшовиками святинь. Схожа доля спіткала десятки церковних будівель по всьому Криворізькому регіону: протягом 1920–1930-х років переважну більшість храмів Криворіжжя було або закрито, або знищено фізично, а приміщення найцінніших із них віддано під світські функції [11, с. 133–136, с. 189–191]. З міського пейзажу зникли бані та дзвіниці, які колись визначали силуети старих містечок; натомість з'явилися приміщення клубів, «червоних куточків», піонерських хат та ін. [13, с. 43]. У культурному сенсі це означало нищення матеріальної пам'яті про православну спадщину: церковні реліквії або пограбовано, або розпорошено. Частину ікон та начиння місцева влада цинічно використала в утилітарних цілях: наприклад, Царські врата та священничі ризи з карнаватської Покровської церкви передали до міського театру як реквізит і костюми; небагато образів та фрагментів іконостасів, що вціліли, десятиліттями припадали порохом у фондах краєзнавчого музею без належного обліку[20, с. 53–56]. Таким чином, було перервано тяглість місцевої архітектурної та духовної традиції, а православні громади втратили матеріальну основу своєї культової практики.

Реакція місцевого населення на руйнацію церков була змішаною, але здебільшого трагічною. Активну опозицію чинити було неможливо – відкриті протести придушувалися, а їхніх учасників чекали суворі покарання. Поодинокі скарги та петиції віруючих про припинення закриття храмів влада ігнорувала [11, с. 135–136; 23]. У народній пам'яті закріплювалися перекази про старі церкви,

їхню минувшу красу та благодатну атмосферу, хоча наступним поколінням ці спогади передавалися пошепки. Значення цих храмів для локальної ідентичності важко переоцінити: вони були не лише місцем богослужінь, а й осердям громади, носіями історичної пам'яті; їхній демонтаж фактично позбавив громади частини власної історії, перервав живу нитку традиції. Одночасно влада насаджувала нову, атеїстичну ідентичність будівників соціалізму, в якій не було місця старим релігійним символам [19, с. 75–77].

Втім, пам'ять про втрачені святині вижила попри десятиліття радянського режиму. Уже наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр., із послабленням тоталітарного контролю, в Криворізькому регіоні розпочалося духовне відродження: старші люди відкрито згадували про зруйновані церкви, молодші – долучалися до відбудови [13, с. 151–152]. Як відзначає О. Мельник, навіть після тривалого панування войовничого атеїзму в населення збереглася жива віра в Бога і пам'ять про понівечені святині, і варто було лише послабити тиск, як громади почали повертатися до віри батьків; за кілька років після здобуття Україною незалежності по всьому Криворіжжю постали нові церкви на місці колишніх або відродилися старі парафії [11, с. 190–191; 13, с. 151–152]. Таким чином, локальна ідентичність, тісно пов'язана з православною спадщиною, змогла частково відновитися. Однак рани, завдані у 1920–1930-х роках, загоювалися довго: чимало храмів назавжди залишилися лише в переказах, а духовборна більшовицька кампанія наклала глибокий відбиток на культурний ландшафт Криворіжжя та світогляд його мешканців; міжвоєнне десятиліття безжально перекроїло духовну карту регіону, наслідки чого відчувалися ще багато поколінь потому [11, с. 190–191]. Хоча локальна релігійна ідентичність зазнала глибокого удару, повністю винищити її більшовикам не вдалося – пам'ять про святині жила у серцях людей і зрештою сприяла їхньому відродженню в нову добу незалежності України; знищені у 1930-х храми сьогодні постають не лише як об'єкти історичної пам'яті, а й як застереження про небезпеку тоталітарного нищення духовної спадщини [13, с. 151–152; 11, с. 190–191]. Саме тому варто детальніше досліджувати це питання у краєзнавчому

і історичному розрізах. Ця робота покликана розкрити тему глибше, зосереджуючись саме на Свято-Миколаївській церкві.

2.2 Свято-Миколаївська церква у контексті місцевої історії

Окреслюючи роль Свято-Миколаївської церкви, доцільно розпочати з вузлової для місцевої історії проблеми літочислення Кривого Рогу та з пов'язаних із нею наративів – легендарних, козацьких і радянських. У радянський період офіційним «нульовим» пунктом міської історії було інституційно закріплено дату 27 квітня 1775 р., тобто запуск поштової станції «Кривий Ріг». Саме від цієї події влада почала відраховувати «народження міста», а у 1975 р. відсвяткувала 200-річчя Кривого Рогу, розгорнувши довкола визначеного ювілею цілу програму ідеологічних практик пам'яті[33, с. 2–6]. Така рамка, як слушно показано в дослідженні Д. Шаталова, не виникла нізвідки: у 1971 р. комплексна робота місцевих краєзнавців і партійних інституцій канонізувала 1775 р. як науково вивірену дату, під яку було підведено доказовий ряд – від згаданої поштової станції до сюжетів дружби народів і «...інтернаціонального індустріального міста...»[33, с. 2, 6–9, 14]. У цій версії доіндустріальне минуле згортається до передісторії, а сакральні маркери простору (насамперед, перша міська церква) опиняються на периферії офіційного сюжету.

Пострадянська ревізія літочислення висуває іншу версію: початок міської історії пропонується шукати не в подієво позначеному 1775 р., а в тривалішій поселенській тягlostі щонайменше з першої третини XVIII ст. Системний аналіз археологічних знахідок, картографічних матеріалів та письмових згадок дозволяє обґрунтовано стверджувати існування тут зимівника або слободи раніше 1730 р., причому в безпосередньому зв'язку з появою й функціонуванням першої парафії Святого Миколая[12]. Власне, археологічні свідчення у центральній частині міста (поблизу давнього кладовища біля першої церкви)

фіксують речові комплекси з монетами 1726, 1731 і 1753 рр., що корелює з ранніми поселенськими практиками та підтверджує довгу передісторію міста, яку радянська оптика стискала до дати утворення поштової станції[12, с. 17, 21, 33, 35].

Поряд із емпіричним переглядом хронології відбулася і переоцінка засновницьких сюжетів. У локальній пам'яті міцно закріпився козацький міф про козака на прізвисько Ріг (або «Кривий Ріг»), який нібито дав назву поселенню. У різних версіях цей образ поєднується з мотивами козацької варті на межиріччі Інгульця й Саксагані, а також з давністю самої назви та з правомірністю виведення символіки міста з козацького світу. Шаталов показує, як у радянську добу ці козацькі мотиви не стільки заперечувалися, скільки підпорядковувалися ювілейному наративу, а вже після 1991 р. – переінтерпретувалися в національно релевантному ключі, включно з офіційною міською символікою[33; 34]. Таким чином, «козацький міф» у Кривому Розі і донині працює як пласт наративної легітимації простору, що конкурує (а подекуди й співіснує) з радянською ювілейною легендою про 1775 рік.

У цьому контексті історія Свято-Миколаївської парафії набуває особливої ваги: вона дає матеріальні, датовані опори для довгого літочислення. Притримуючись ревізійністської оптики, ця духовна споруда стала першою православною святинею Криворіжжя, що позначила перетворення Кривого Рогу на поселення міського типу у середині XVIII століття. У науковій літературі зафіксовано, що вже 1761 року в слободі Кривий Ріг була зведена церква святого Миколая Чудотворця – визначна ознака того, що поселення було великим і розвинутим, адже церкви тоді будувалися лише у селах, що мали значне населення[12, с. 16]. Деякі джерела наводять як дату заснування храму 1762 чи 1763 роки – зокрема, в формулярному списку Миколаївської церкви за 1885 р. зазначено 1763-й рік заснування, а священники А. Лебедев та Д. Якубович у виданні 1906 р. також вказували на 1763 рік[12, с. 18–19]. Однак найбільш авторитетною є думка архієпископа Гавриїла Розанова, який на підставі

єпархіальних відомостей XIX ст. стверджував, що храм у Кривому Розі засновано саме 1761 року[24].

Перша Миколаївська церква була дерев'яною, втім проіснувала недовго. Наприкінці 1760-х років Південна Україна потерпала від війни Російської імперії з Османською імперією та Кримським ханством. Узимку 1769 р. під час одного з найбільших татарських набігів загін кримських татар проник у межиріччя Інгульця й Саксагані. Невелика козацька залога не змогла відвернути нападу, внаслідок чого поселення Кривий Ріг, включно з церквою, було спалене дотла[12, с. 21]. У подальших документах 1770-х років церква святого Миколая вже не згадується – очевидно, вона припинила існування. Лише після завершення воєн та входження краю до складу Російської імперії місцеві мешканці домоглися дозволу на відродження храму.

Нова Свято-Миколаївська церква була відбудована громадою на тому ж місці в грудні 1785 року. Цей другий храм також був дерев'яним, однопрестольним, проте більшим за розмірами за попередника[17]. Першим священником відродженої церкви став о. Микола Репчинський (1755 р. н.), який очолив парафію у пост-турецьку добу[12]. Парафія швидко зростала: імперський уряд виділив для її утримання земельні наділи (33 десятини землі станом на 1798 р.), які обробляли парафіяни, забезпечуючи тим самим матеріальні потреби церкви[12, с. 21]. У наступні десятиліття Миколаївська церква зміцнилася як осередок релігійного життя: змінювалися настоятелі (відомі імена священників Атанасія Козачинського, Захарія Ємчицького та ін.), а парафія охоплювала мешканців не лише самого Кривого Рогу, але й навколишніх поселень[21].

Становлення міста у XIX столітті супроводжувалося розвитком церковного життя. 1860 року Кривий Ріг офіційно набув статусу містечка, що підштовхнуло громаду до будівництва нового, більшого храму. Поруч зі старою дерев'яною церквою у 1860–1862 рр. було зведено кам'яний Свято-Миколаївський храм – перший мурований храм міста. Урочисте освячення новозбудованої церкви відбулося 22 травня 1863 р. (на день святителя Миколая за старим стилем), причому до храму було внесено частки мощей святого Миколая Чудотворця [17].

Новий кам'яний храм являв собою велику хрестово-купольну будівлю з одним центральним куполом та дзвіницею заввишки близько 30 м. Внутрішнє убранство відповідало канонам того часу: встановлено дерев'яний різьблений іконостас з позолотою, стіни оздоблено живописом місцевих художників, а головною святинею залишалася старовинна ікона святого Миколая, прикрашена масивною срібною шатою та коштовним камінням[26, с. 60–61].

У другій половині XIX ст. Миколаївська церква залишалася центром духовного життя величезної парафії. За даними клірових відомостей, 1885 року до криворізької Миколаївської церкви належало близько 3400 прихожан (1761 чоловіків і 1635 жінок), включно з мешканцями слободи Новий Кривий Ріг (с. Салтиковка)[12]. При храмі діяло початкове народне училище, збудовано будинок для причту. Релігійний вплив церкви поєднувався з культурно-освітньою діяльністю: священники опікувалися народною освітою, благодійними заходами. Зокрема, настоятель о. Іоанн (Протопопов), який служив наприкінці XIX ст., проявив себе у допомозі голодуючим під час неврожаю в Поволжі 1891–1892 рр. – за що був відзначений церковною владою. На початок XX ст. Свято-Миколаївська церква фактично набула статусу головного міського храму (собору) – тут відбувалися найбільші православні свята, збиралися тисячі віруючих.

Як уже було зазначено у попередньому підрозділі, під час більшовицької окупації 1917 р. доля Миколаївської церкви склалася трагічно. У ході більшовицької антирелігійної кампанії 1920-х років храм зазнав утисків з боку радянської влади. Вже 1922 р. спеціальні комісії вилучили з церкви цінні культові предмети – насамперед дорогоцінні оклади іконостасу та знаменитий образ святого Миколая в срібній оправі – нібито на потреби голодуючих [23, с. 23]. У подальші роки парафія перебувала під тиском антирелігійної пропаганди. Частина духовенства намагалася продовжити службу в обновленському форматі православної церкви, лояльнішому до влади, однак ці спроби лише відтермінували закриття храму. На початку 1930-х рр. влада перейшла до рішучих дій: рішенням Дніпропетровського окрвиконкому було закрито

Миколаївський собор у Кривому Розі (вересень 1932 р.) нарівні з іншими церквами міста [23, с. 24]. Остаточну крапку поставила постанова міськради про знесення храму. У 1934 році будівлю Свято-Миколаївської церкви розібрали буквально по цеглинах, після чого на її місці облаштували сквер – Олександрівський садок – з пам’ятником Леніну [26, с. 108]. Так було знищено найдавніший храм Криворіжжя, який більш ніж півтора століття був органічною частиною міського ландшафту і духовності.

Унаслідок нищення сакральної інфраструктури Криворіжжя наслідки мають багато векторів. Матеріально-просторово більшовицькі перетворення призвели до демонтажу доміант історичного силуету – бань і дзвіниць – та секуляризації сакралізованих ділянок, які переформатовано у площі ритуалів радянського зразка – сквери, трибуни, монументи. Паралельно відбулась руйнація квартальної тканини довкола храмів, наслідком чого стала необоротна втрата частини міського ландшафту кінця XIX – початку XX ст. [12, с. 41–44; 151–152]. Соціально-культурно було перервано традиції парафіяльної взаємодопомоги, благодійності та шкільництва при храмах, оскільки громади було дезінтегровано, духовенство зазнало репресій, а релігійні практики маргіналізовано або витіснено у приватний простір. На меморіальному рівні більшовицькі втручання призвели до витіснення Миколаївської церкви з топоніміки та міської символіки і нав’язування нового, інтернаціонального образу індустріального міста.

Лише наприкінці XX ст., з відновленням незалежності України, духовна спадкоємність була частково поновлена. У 1990-х рр. на честь св. Миколая названо новозбудований храм Православної Церкви України, відкрито неподалік колишнього собору – у переобладнаному будинку старого церковного причту, зведеному ще 1898 р[18]. Історичну ж вулицю у центрі міста повернуто до її прадавнього імені – Свято-Миколаївська (замість радянської назви «Леніна») на знак вшанування першого міського храму [25].

Сучасний етап осмислення ревізійністської оптики літочислення Кривого Рогу підкріплено й польовими знахідками: у 2016 р., після демонтажу пам’ятника В. Леніну на Центрально-Міській площі, фахівці Криворізького історико-

краєзнавчого музею провели відкриті дослідження на місці Свято-Миколаївської церкви, зафіксувавши залишки фундаментів (у т. ч. апсидної частини), будівельну цеглу та низку дрібних знахідок, серед яких є монети XVIII ст. Комплекс було законсервовано під скляним покриттям як публічний археологічний експонат, а простір організовано як меморіальну ділянку, що відсилає до історичної топографії храму. 13 вересня 2016 р. поруч було відкрито чотириметрову скульптуру святого Миколая, що символічно відновила сакральну назву вулиці[21; 22]. Також було створено фізичну масштабовану модель реконструкції з гіпсу, що, за словами головного зберігача фондів КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» Андрія Чубенко є повноцінно легітимною, в тому числі, і до відтворення.

Внаслідок зазначеного, можна логічно ствердити, що місце Свято-Миколаївської церкви в історії Криворіжжя є вкрай важливим. Позаяк вона була не лише осередком православної віри, а й важливим чинником консолідації місцевої громади, носієм традицій та пам'яті предків. На її подвір'ї відбувалися народні зібрання у релігійні свята, з храмом пов'язані важливі події у локальному розрізі.

Нині, коли від храму залишилися тільки історичні описи та кілька фотографій початку XX ст., особливо актуальним стає завдання його наукової реконструкції. Відтворення Свято-Миколаївської церкви (у віртуальній, цифровій формі) має велике значення для збереження культурної спадщини Криворіжжя та її поширення на широкий загал завдяки досягненням технологій. Накопичені архівні матеріали, обміри фундаментів та старі плани храму створюють достатнє підґрунтя для проведення фахової 3D-реконструкції святині. Таким чином, поступове введення цієї ідеї – від усвідомлення історичної ролі церкви до необхідності її відновлення у цифровому форматі – є логічним кроком у поверненні Кривому Рогу його втраченого духовного символу. Це дозволить не лише побачити архітектурну велич минулого, але й глибше відчувати ту духовну та культурну спадщину, носієм якої була Свято-Миколаївська церква. Саме усвідомлення цієї потреби підводить нас до наступного кроку – безпосереднього

проекту 3D-реконструкції храму, що поверне понівечену святиню у поле сучасності.

2.3 Створення 3D-візуалізації зруйнованої Свято-Миколаївської церкви

Створення 3D-візуалізації, особливо в контексті історичних реконструкцій, потребує методичного поступового підходу. Відповідно до наведених у підрозділі 1.3 етапів розробки, доцільно розпочати перший етап зі систематизації точних доказів і джерел. Для конкретизації рівня значимості було сформовано класифікацію рівнів доказовості:

- (А) Пряме візуальне свідчення – фото або ескіз, з якого безпосередньо зчитуються пропорції та/або форми.
- (Б) Узагальнене джерело або фото – не дає прямої геометрії, але слугує для підтвердження методом відповідності з ракурсу або надає виміри.
- (В) Контекст або наратив – описує навколишні до церкви елементи, що не стосуються реконструкції напряду, але зменшують вірогідність похибки.

Згідно цієї класифікації, сформовано таблицю розподілу точних доказів і джерел, що наведена у Додатку Б, таблиця 1. Саме вона слугує доказовою опорою для формування 3D-візуалізації.

Необхідно усвідомлювати, що деякі елементи структури церкви не були збережені у історичних і архівних матеріалах. Саме тому наступним кроком першого етапу постає узгодження журналу припущень із позначенням рівня впевненості. Усі гіпотези сформовані на основі джерельної бази, тобто вони дають безпосередню основу для побудови візуалізації. Журнал припущень знаходиться у Додатку Б, таблиця 2.

Другий етап передбачає формування ескізу, втім у даній роботі за основу було взято уже існуючий гіпсовий макет із Криворізького краєзнавчого музею – фото у Додатку А, рис. 1. Оскільки він уже є тривимірним та легітимним, потреби у

формуванні нових матеріалів і додаткових валідацій немає – ці етапи можна пропустити.

Маючи відповідні напрацювання, указані у таблицях 1 та 2 (Додаток Б), можна переходити до етапу розробки технічних креслень. На основі узгодженого макету виконується масштабне креслення плану, фасадів та характерних перетинів Свято-Миколаївської церкви. Варто зазначити, що масштаб самого макету складає 1:20[27]. Технічні креслення розробляються в окремому графічному редакторі, що підтримує векторну графіку – «Adobe Illustrator». Таким чином забезпечується точність пропорцій і відповідність реальним розмірам споруди. Отримані 2D-види слугують референтними шаблоном для подальшого моделювання. У програмі «Blender» ці зображення розміщуються як референтні зразки із коригуванням за вісями Z та Y у відповідності 0°, у потрібному масштабі, що дає змогу будувати геометрію точно за розміром. Від формування креслень за віссю X було вирішено відмовитися за підстави достатньої кількості пропорційних даних по вищенаведеним осям і недостатньої метричної бази для вісі абсцис – відсутні достовірно відомі величини, що проходять у цьому вимірі. Таким чином, перед початком тривимірної побудови має бути сформовано базову координатну сітку моделі, яка закріплює всі ключові пропорції будівлі. Як уже було вказано, історично відомими є лише три величини: довжина(L) – 35 м, висота дзвіниці з хрестом(H_1) – 30 м, а висота бані(H_2) складала 28 м. На основі макету, що розміщений на місці розкопаного фундаменту, були проведені виміри оптичною лінійкою. Маючи ці величини, стає можливим складення пропорційності величин, якщо за своєрідні еталони взяти відомі протяжності церкви – в кожній пропорції це буде рівнятися 1. Допустима похибка – до 5%. Для систематизації було узгоджено відповідні таблиці 3 і 4, що розміщуються у Додатку Б.

За допомогою усіх проведених розрахунків, на етапі розробки креслень відбувається верифікація форми: всі наявні фактичні інтегруються у 2D-креслення споруди. Це дозволяє ще до початку 3D-моделювання звести похибку до мінімуму й обґрунтувати кожен елемент майбутньої моделі. Усі технічні

креслення розташовані у Додатку В, рис. 1-2. Також, в цьому ж додатку розміщені скриншоти фактичного застосування креслень, рис. 3-4.

Після підготовки усіх 2D-зображень, починається етап безпосереднього моделювання у середовищі 3D. В свою чергу, цей етап поділений на 3 підетапи: базова геометрія, архітектурні складові та дрібні деталі.

Спочатку вибудовується основний каркас будівлі – базові об'єми, що визначають її форму. На цьому підетапі створено прості полігональні примітиви, які відповідають головним частинам церкви: центральний наос, трансепт, вівтарна апсида та західний притвор із надбудовою дзвіниці. Кожен об'єм моделюється з урахуванням креслень-шаблонів: технічні креслення і ескізи імпортовано в «Blender» і розташовано безпосередньо на площинах, що гарантує точність контуру і масштабу моделі. Таким чином відтворено загальний силует церкви – хрестоподібна у плані споруда з домінуючим центральним куполом на барабані та дзвіницею при вході. Проміжний результат розміщений у Додатку Г, рис. 1. Також під кінець цього підетапу відбувається перевірка відповідності з ракурсу: віртуальна камера в «Blender» налаштовується з параметрами історичного об'єктива, після чого зроблено знімки моделі з тих самих ракурсів, що й архівні фото, для графічного суміщення зображень. Якщо контури змодельованої церкви співпадають із контурами на фотографії, це слугує підтвердженням правильної геометрії. Виявлені незначні відхилення виправляються шляхом редагування полігональної сітки. Скриншоти співставлення розташовані у Додатку Г, рис. 2-3.

Після формування узагальненої форми моделі, до неї додаються характерні архітектурні елементи та декор відповідно до зібраних даних із таблиці доказів і журналу припущень. Зокрема, моделюються колони і портики на фасадах, а саме тосканські колони, що зображено на макеті. Також відмічаються пілястри вздовж стін – пласкі виступи, кількість і розміщення яких відповідають макету та фото. В той же час карнизи модельовані згідно з силуетом на ескізі та макеті. Також будуються аркові віконні рами та дверні портали. На цьому етапі важливо розрізняти деталі, відтворені на основі прямих доказів, і деталі, відновлені

гіпотетично. Більшість конструктивних форм підтверджено джерелами: на старих фотографіях фасадів проглядається профіль даху і купола, положення віконних отворів, кількість ярусів дзвіниці тощо. Окрім фото, цифрова модель порівнюється з наявним гіпсовим макетом. Фото з другого проміжного етапу – Додаток Г, рис. 4.

На фінальному підетапі до моделі додаються другорядні, але важливі деталі: хрести на бані та дзвіниці, декоративна металева огорожа та перила на сходах, дверні полотна, ліхтарі тощо. Ці елементи впливають на автентичність сприйняття, хоча здебільшого їхня точна форма не задокументована – в першу чергу спираємось на журнал припущень. Форму хрестів прийнято типову для православних храмів другої половини XIX ст., а саме латинський хрест із розширеними кінцями. Характер дверей – двостулкові дерев'яні, з різьбленням притаманним епосі. Фінальна 3D-модель після додавання дрібних об'єктів являє собою високополігональну копію церкви – у межах доступних даних – готову для текстурування та візуалізації. Скриншот готової моделі знаходиться в Додатку Г, рис. 4.

Важливо підкреслити, які частини моделі підтверджені фактами, а які базуються на припущеннях. Більшість ключових параметрів вдалося обґрунтувати джерелами. А саме, типологія храму є хрестово-купольною із одним куполом – це описано в краєзнавчій літературі. Планувальна структура та орієнтація відповідають канонам і прямо зафіксовані у документах, матеріал стін відомий з історичних довідок. Тому геометрія основних об'ємів – нави, апсид, притворів, трансепту, дзвіниці – відтворена з високим рівнем достовірності. Архітектурні деталі середнього масштабу, такі як портали, карнизи, колонні портики, барабан купола також значною мірою спираються на джерела. Наприклад, наявність чотириколонних портиків на фасадах підтверджена на макеті і інших зображеннях; кількість і розташування пілястр достеменно відоме з макету і деяких фото; однорядна дзвіниця над західним притвором згадується в описі і відтворена на історичному рисунку. Водночас низка специфічних характеристик залишилася невизначеною через брак прямих даних – такі

елементи моделювалися за аналогією з подібними пам'ятками архітектури кінця XIX ст. у регіоні.

Також необхідно навести низку істотних припущень, що де-факто були застосовані до моделі церкви, утім де-юре вони є гіпотетичними. Форма дахів трансепту – історичних зображень даху не збереглося, але ймовірно над бічними навами існували трикутні фронтони або інші завершення, притаманні тогочасним храмам. За аналогією з Вечірньокутською церквою, можна припустити наявність кілеподібних фронтонів у вузлах з'єднання нави і трансепту – це припущення зафіксовано як низьковірогідне. Щодо вікон, точно відомо, що прорізи були арковими, але профіль обрамлення (лиштви) в документах не деталізовано. В моделі прийнято типовий для мурованих храмів пізнього XIX ст. напівциркульний вид вікон без складного різьблення (рівень впевненості – низький). Текстові описи підтверджують лише розташування дзвіниці над притвором, проте подробиці її ярусності і завершення довелося реконструювати. Було прийнято гіпотезу про одноярусну дзвіницю, увінчану шатровим верхом із главою, оскільки аналоги зустрічаються в регіоні – впевненість оцінено як середню. Оздоблення фасадів має вкрай гіпотетичний характер. Чи були стіни отиньковані та якого кольору був потенційний потинок – невідомо (наявні фото чорно-білі). Матеріал покрівлі також не зафіксований у джерелах; на основі типових практик XIX ст., прийнято, що дах, вірогідно, був вкритий листовою жерстю, пофарбованою у захисний колір (рівень впевненості – низький). Колористика загалом відтворена гіпотетично, частково на основі штучного інтелекту, адже, ймовірно, фасади мали світлу гамму (білий або кремовий тон стін), тоді як куполи були позолочені. Про золотий колір главок свідчить опосередковано згадка в книзі І. А. Рукавіцина, а також результати колоризації одного зі знімків 1930-х років (міська Дошка пошани) за допомогою нейромережі.

Готова модель у підсумку є білою, тобто не містить накладених текстур і кольорів – увага зосереджена на коректності форми. Паралельно підготовлено варіант моделі з колірною візуалізацією, де стіни покриті умовною світлою

текстурою, а куполи – золотисті, відповідно до припущень про первісний вигляд. Оскільки усі автентичні зображення храму – чорно-білі, кольорове рішення реконструкції залишається гіпотетичним; для його розробки було застосовано методи штучного інтелекту (нейромережеву колоризацію фотографій), результати яких використовуються лише як орієнтовні. Таким чином, представлено дві версії 3D-візуалізації: реалістична ахроматична модель та гіпотетична кольорова версія – їхні зображення знаходяться у Додатку Г, рис. 5-7. Саме це надбання і було метою цього підрозділу. Також фінальна версія моделі перевіряється методом відповідності з ракурсу — така валідація підтверджує її остаточну достовірність. Фото перевірки розміщено у Додатку Г, рис. 8.

Висновки до розділу 2

В другому розділі показано, що більшовицька антирелігійна кампанія на Криворіжжі була не випадковою низкою локальних акцій, а інструментом системної трансформації суспільства. Її ідейним підґрунтям стала марксистсько-ленінська доктрина войовничого атеїзму у зв'язці з модернізаційним імперативом раннього СРСР, оскільки держава прагнула не лише відокремити церкву від публічного життя, а й демонтувати альтернативні осередки лояльності, соціальної взаємодопомоги та символічної легітимації. Кампанія була інтегрована у вертикаль влади – від загальносоюзних директив до рішень місцевих виконкомів і дій силових структур. У своїй регіональній реалізації вона відповідала курсу на «показову секуляризацію» індустриальних центрів.

Також було виявлено, що у політичному та культурному контекстах роль Свято-Миколаївської церкви є багатоаспектною. В першу чергу, це найдавніший зафіксований православний осередок міста, що слугує фактологічною опорою для літочислення Кривого Рогу через ревізійністську оптику. Виявлено, що Свято-Миколаївська була ключовою просторовою домінантою й маркером локальної ідентичності, оскільки саме навколо неї формувався міський хронотоп. Свято-Миколаївська є місцем пам'яті, де перетинаються міські міфи заснування, радянські ювілейні наративи та сучасні практики переосмислення минулого:

відновлені фундаменти та меморіальні жести на її місці засвідчують повернення втраченого сенсу простору.

Сумарно ці висновки сформували аргумент на користь повернення видимості образу Свято-Миколаївської церкви як навчального ресурсу і носія колективної пам'яті. Відповідно до цього, було реалізовано детальну 3D-модель зруйнованої Свято-Миколаївської церкви, яка повністю відповідає критеріям високої точності та багаторівневості опрацювання. Модель створювалася поетапно, із поступовим підвищенням рівня деталізації. На ключових стадіях застосовано метод перевірки відповідності з ракурсу, що дало змогу перевірити правильність масштабу і геометрії споруди та скоригувати модель у разі відхилень. У результаті отримано комплексну тривимірну реконструкцію пам'ятки, яка відображає її історичний вигляд з максимально можливою точністю і деталізацією на підставі наявних матеріалів.

У ході роботи також було адаптовано етапний підхід до цифрової реконструкції історичних споруд, який може слугувати методичним шаблоном для аналогічних проєктів. Визначено чітку послідовність етапів: від збору та класифікації джерел інформації – до побудови кінцевої 3D-моделі. Для кожного етапу у дослідженні задокументовано залучені джерела та їхню роль. Складено таблиці доказової бази, де наведено, якими саме матеріалами підтверджено реконструкцію окремих архітектурних елементів, а де зроблено виважені припущення за аналогією. У цих таблицях також було відображено метричну відповідність моделі до макету. Такий підхід узгоджується з сучасними принципами інтерпретованості цифрових реконструкцій.

В підсумку, розроблений у цьому розділі комплекс заходів – від історичного дослідження антирелігійної кампанії до реалізації 3D-моделі й формалізації методів реконструкції забезпечив успішне виконання поставлених завдань і підтвердив ефективність обраного підходу до цифрового відродження історико-архітектурної спадщини Криворіжжя.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «УКРАЇНА В СКЛАДІ ТОТАЛІТАРНОЇ ІМПЕРІЇ – СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК»

3.1 Стан вивчення проблеми у шкільній практиці

У сучасній українській школі тема «Україна в складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік» займає важливе місце у шкільній історичній освіті, оскільки саме знання про радянське минуле є необхідною передумовою формування історичної пам'яті та національної свідомості молоді. Важливість ґрунтовного вивчення цього періоду особливо зросла в умовах нині триваючої російсько-української війни, що яскраво підкреслює роль історичної освіти у консолідації нації і вихованні патріотизму. З цього випливає інтенція шкільного курсу історії: він має не лише передати факти, а й прищепити учням критичне розуміння природи тоталітарного режиму, цінність незалежності та демократичних свобод. У цьому контексті стала актуальною модернізація методів навчання історії, про що зазначено у «Концепції Нової української школи»: осучаснення освітнього середовища визначено як ключовий елемент трансформації застарілих підходів на творчий простір, який підвищує мотивацію школярів до навчання[16]. Іншими словами, перехід від заучування ідеологізованих догм до компетентнісного, доказового навчання є пріоритетом дидактики (в тому числі історичної) в Україні.

Навчальна програма 2022 року відображає оновлений підхід до викладання теми «Україна в складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік», інтегруючи українську та всесвітню історію і акцентуючи увагу на ключових підтемах. Програма передбачає цілісне україноцентричне висвітлення ХХ ст. у межах єдиного курсу. Зміст розділів охоплює всі етапи перебування України у складі Союзу РСР – від встановлення радянської влади й міжвоєнного сталінізму до післявоєнних десятиліть та кризи системи 1980-х. Особливу увагу приділено вивченню тоталітарного характеру радянського режиму: учні мають розуміти поняття «сталінізм», «тоталітарна імперія», «культ особи» тощо. У

програмі ставляться проблемні запитання морально-ціннісного характеру, зокрема: «Сталінська військово-промислова модернізація ціною мільйонів життів: виправданню (не)підлягає?». Такий підхід спонукає молодь осмислювати індустріалізацію не лише як економічне досягнення, а і як трагедію народу, що заплатив за «ривок» життями та свободою. Важливим компонентом змісту є тема Голодомору 1932–1933 років, який прямо названо геноцидом українців. Програма вводить пов'язані поняття – «хлібозаготівлі», «чорна дошка», «депортації», «Великий терор», акцентуючи на механізмах тоталітарного терору. Передбачено інтеграцію історії культури: наприклад, запропоновано дослідити стратегії опору під час Голодомору через аналіз повісті О. Мак «Каміння під косою», що поєднує літературний і історичний виміри. Окремо висвітлюється антирелігійна політика більшовиків – від нищення Української автокефальної православної церкви в 1920-х до ліквідації Греко-католицької церкви в повоєнний час. Ці аспекти дозволяють учням зрозуміти масштаби духовних втрат українського народу за доби атеїстичної кампанії. Також програма розкриває різні форми опору режимові: збройну боротьбу українського підпілля дисидентський рух в часи «відлиги» й застою. Згідно програми, учні мають усвідомити прояви національної свідомості й антирадянського спротиву в Україні та роль «шістдесятників» у відстоюванні прав людини. Важливим нововведенням програми є систематичне залучення компоненту історії рідного краю на тлі загальноукраїнських подій, зокрема при вивченні 1930-х та 1980-х років. Такий акцент покликаний показати учням, що події загальнонаціональної історії мали конкретні прояви в їхньому регіоні, що сприяє глибшому особистісному переживанню матеріалу. Таким чином, програма 2022 р. комплексно охоплює тему «Україна в СРСР», пропонуючи сучасні акценти на ключових підтемах тоталітаризму, репресій, спротиву та людського виміру історичних процесів[8].

Якщо говорити більш детально про підтему «Антирелігійна політика влади та її наслідки», то вона, у більшості підручників, подається в межах тем, що стосуються освіти і культури 1920-1930-х рр. Наприклад, у підручнику авторства

Г. Хлібовської, М. Крижановської та О. Наумчук «Історія України. 10 клас», аспект антицерковної діяльності влади розкритий поверхнево і стисло. Коротко описані ключові події, що тематично вписуються в межі архітектури і образотворчого мистецтва відповідного періоду[5, с. 192–193]. В той же час, у підручнику, автором якого є О. Струкевич, для опису антирелігійної кампанії виділено окремий підпункт, в якому, хоч і коротко, утім відносно змістовно вказано про такі значимі події, як «Декрет про відокремлення церкви від держави», приклади репресивної політики, а також наведені фото елементів зруйнованих церков[29; с. 147–149]. Цікавим є винесення теми у межі практичного заняття, як це здійснено у підручнику В. Власова та С. Кульчицького. Наводяться уривки документів, таких як інструктивні листи ЦК КП(б)У[6, 166–167]. Таке осмислення теми, що, в першу чергу, має морально-духовне коріння через призму власних суджень учнів є цілком вираженим. Загалом, тема органічно вписана у контекст подій в усіх підручниках, що рекомендовані МОН, хоч підходи і різняться. Хоч навчальні матеріали, в ході викладення теми «Антирелігійна політика влади та її наслідки» переважно оснащені елементами наочності у вигляді фотографій, утім цифровими новаціями вони не послуговуються.

Попри суттєвий прогрес, навчальна програма 2022 року та її втілення в практиці мають певні змістові й дидактичні лакуни, подолання яких може стати наступним кроком реформування. На рівні змісту програми помітно прагнення висвітлити складні теми радянського періоду чесно й всебічно. Втім, деякі аспекти залишаються недостатньо розкритими. Зокрема, огляд історії України в складі СРСР зосереджений переважно на політичних і соціально-економічних процесах, таких як репресії або Голодомор, але менше уваги приділено повсякденному життю людей за умов тоталітаризму – що простежується у підручниках, у стислому описі підтеми «Антирелігійна політика влади та її наслідки». Учні дізнаються про масштабні трагедії, проте шкільна програма майже не торкається питань повсякдення радянської доби – наприклад, як саме впливала система на родину, побут, культуру звичайної людини, які стратегії

виживання використовували пересічні українці поза активним спротивом. Це створює ризик дещо абстрактного сприйняття історії, коли за фактами не завжди проглядається людський вимір. Запропоновані в програмі художні твори частково заповнюють цю прогалину, однак їх явно недостатньо.

Таким чином, сучасний стан висвітлення теми «Україна в складі тоталітарної імперії – Союзі Радянських Соціалістичних Республік» у шкільній історичній освіті можна оцінити як такий, що перебуває в стадії активного оновлення і вдосконалення. Значення вивчення радянського періоду є надзвичайно великим, позаяк через нього формуються історична пам'ять та громадянська ідентичність молодого покоління, виробляється імунітет проти імперських міфів і диктатури. Навчальна програма 2022 року демонструє прогресивний підхід до цієї теми – вона інтегрована, україноцентрична, насичена змістом про тоталітаризм, репресії, Голодомор, культурні втрати та боротьбу українців за свободу. Одночасно програма вводить нові для шкільної практики елементи: проблемні питання, міжпредметні зв'язки, що робить навчання більш осмисленим і живим. Проте залишається ряд викликів: це й необхідність глибшого висвітлення повсякденного виміру життя в СРСР, і потреба у вдосконаленні методів навчання (в тому числі цифрових), щоб усі школи впроваджували інтерактивні форми, а не лише декларували їх. Ця робота покликана висвітлити елементи цифровізації у відповідній темі, тож, таким чином, утворюється потреба у висвітленні методики впровадження сучасних інформаційних компонентів у тему «Україна в складі тоталітарної імперії – Союзі Радянських Соціалістичних Республік».

3.2 Методика вивчення теми «Україна в складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік» в шкільній історичній освіті

Визначена тема, що досліджується, вивчається в межах курсу історії України. Утім, оскільки вона пов'язана із травматичним досвідом – деякі методичні аспекти можна пов'язати із іноземними засадами. Зарубіжний досвід викладання

важких до сприйняття історичних тем надає цінні орієнтири для оновлення української методики, особливо в аспектах використання цифрових технологій, емоційно-чуттєвого навчання та мультикультурного підходу. Іноземні педагоги й дослідники історичної дидактики напрацювали ряд інновацій, які стають у пригоді при висвітленні контраверсійних або травматичних періодів історії. Передусім, на Заході утверджується доказово-орієнтований підхід до навчання історії. Як зазначає М. Дж. Фестле, ефективне викладання потребує, щоб «...докази системно збиралися, припущення ретельно перевірялися, а конкуруючі інтерпретації зважувалися одна проти одної...»[2, с. 139]. Це означає, що учнів навчають працювати з історичними джерелами, критично оцінювати різні погляди на суперечливі події. Такий підхід підвищує об'єктивність і академічність шкільного курсу, убезпечує від політизації та маніпуляцій.

Також у світовій освітній практиці все більшого значення набувають ігрові та цифрові технології для відтворення історичного досвіду. Зокрема, європейські проєкти активно впроваджують віртуальну реальність та 3D-реконструкції для навчання історії. Цей підхід особливо доречний для тем, де учні схильні втрачати емоційний контакт через віддаленість у часі – гейміфікація здатна зробити історію ближчою, «оживити» її в дитини [1, с. 112–115].

Як зазначено в концептуальних засадах реформи НУШ, модернізація освітнього середовища є ключем до зростання мотивації школярів до навчання[16]. Гейміфікація історичного матеріалу відкриває нові дидактичні можливості у вивченні тоталітарного минулого України. Тривимірне моделювання дає змогу відтворити індустриальні об'єкти або сакральні пам'ятки, знищені радянським режимом, наприклад, як це показано у цій роботі – відбудувати у віртуальному просторі зруйнований храм, що, в свою чергу, допомагає усвідомити масштаби втрат культурної спадщини. Така цифрова візуалізація активізує емоційне сприйняття історії та робить навчання більш інтерактивним. Дослідники відзначають, що застосування цифрових

інструментів візуалізації навчального матеріалу з історії підвищує пізнавальний інтерес учнів і сприяє розвитку їхньої цифрової грамотності[14, с. 7].

Як зазначено вище, одним із ключових результатів проведеного дослідження у цій кваліфікаційній роботі є детально опрацьована цифрова реконструкція Свято-Миколаївської церкви. Ця 3D-модель стає центральним елементом для подальшого впровадження у навчальний процес, оскільки дозволяє наочно відтворити втрачений об'єкт культурної спадщини і заповнити певні прогалини нинішньої навчальної програми з історії України. Зокрема, у межах теми «Україна в складі тоталітарної імперії – СРСР», у підтемі «Антирелігійна політика більшовиків та її наслідки», у локальному вимірі Криворіжжя. 3D-візуалізація храму, знищеного в ході антицерковної кампанії, покликана логічно доповнити матеріал навчальної програми, оскільки вона допомагає показати конкретний приклад антицерковної політики на рівні рідного краю, зробивши абстрактні факти більш відчутними для учнів.

Способи використання готової 3D-моделі на уроках історії передбачають декілька напрямів. По-перше, модель може бути інтегрована безпосередньо у пояснення вчителя під час вивчення згаданої теми. Послугуючись педагогічним принципом наочності, вчитель може демонструвати учням тривимірну реконструкцію Свято-Миколаївської церкви за допомогою проектора чи інтерактивної дошки, коментуючи її архітектуру та долю. Це доречно робити в ході ознайомлення або в межах практичної роботи, що пов'язана з політикою більшовиків щодо церкви. Демонстрація моделі відразу дає візуальний контекст, позаяк учні бачать, яким саме був цей храм і що саме було втрачено внаслідок політики войовничого атеїзму. За допомогою методу віртуальної екскурсії можна показати різні ракурси церкви. Учні, розглядаючи 3D-модель, мають змогу порівнювати її з сучасним станом місця, оскільки нині на місці церкви лише фундамент і меморіальні. Таким чином, розвиваються образно-наочні та аналітичні здібності учнів.

По-друге, 3D-модель може бути використана для творчої та дослідницької діяльності учнів. Наприклад, у рамках проектного підходу старшокласникам

можна запропонувати підготувати міні-дослідження про історію Свято-Миколаївської церкви та її роль у житті міста. Маючи доступ до цифрової моделі, учні можуть створити презентацію або відеоролик з віртуальною реконструкцією, себто, показати храм до руйнування і сучасний вигляд місця, прокоментувати перебіг його знищення радянською владою та висловити власні думки щодо наслідків такої політики. Цей вид роботи формує у школярів навички критичного мислення та аналізу історичних джерел. Повертаючись до зарубіжних фахівців, вони наголошують, що інтеграція локальної історії в освітній процес не лише підвищує зацікавленість учнів у навчанні, але й сприяє розвитку критичного мислення[2].

Таким чином учні, досліджуючи локальну історію на прикладі долі місцевого храму, глибше замислюються над мотивами і наслідками антирелігійної кампанії. Співвідношення загальноісторичних процесів з конкретними людськими долями та культурними втратами на місцевому рівні формують відчуття причетності до історичного процесу. Такий підхід дозволяє сформувати більш осмислене ставлення до історичних подій і цінності культурної спадщини. Зрештою, використання 3D-реконструкції зруйнованої святині набуває ще й характеру уроку пам'яті, оскільки цифровий образ втраченого храму виступає носієм колективної пам'яті, нагадуючи молодому поколінню про духовні символи, стерті тоталітарним режимом. Це особливо актуально нині, коли в умовах війни питання збереження історичної пам'яті та культурної ідентичності набули нового звучання.

По-третє, розроблена 3D-модель може бути задіяна у міждисциплінарних та позакласних формах роботи. Так, у курсі художньої культури або на виховних годинах її можна використовувати для обговорення тем, що пов'язані із культурною спадщиною та її збереженням. Модель Свято-Миколаївської церкви має перспективу стати ілюстрацією до дискусії про знищення пам'яток у XX ст. і про сучасні зусилля щодо їх цифрового відродження. Учні можуть ознайомитися з технологіями 3D-моделювання, зрозуміти, як на основі старих креслень і фото відтворюються архітектурні об'єкти. Такий досвід розвиває в

них інформаційно-цифрову компетентність та підкреслює практичну цінність історичних знань.

В ході проходження виробничої практики в закладі загальної середньої освіти(КЛ №81) було проведене емпіричне дослідження, а саме позакласне заняття, що включає в себе використання змодельованої церкви як навчального інструменту. Розробка містить як інструменти цифрової візуалізації, так і підняття питань локальної спадщини, що відповідає сформованій методиці. Конспект заняття знаходиться в Додатку Д. У результаті педагогічного експерименту було виявлено, що 4 з 5 учнів активно долучались до обговорення. Також варто вказати, що учні виявили інтерес до теми, брали активну участь у обговоренні і наводили у приклад історії, що стосуються особисто їх і їхніх предків. У підсумку це вказує на використання критичного мислення і необхідних компетентностей учнів, що, в свою чергу, апробує результати дослідження.

Таким чином, логічне впровадження 3D-реконструкції зруйнованої Свято-Миколаївської церкви у вивчення теми «Антирелігійна політика більшовиків» дозволяє досягти одразу кількох дидактичних цілей. Розвиток образно-наочних та аналітичних навичок, критичного мислення, зв'язку з локальною історією, та, врешті-решт, модернізація освітнього середовища – усе це відповідає концептуальним засадам Нової Української школи. Таким чином, використання 3D-моделі Свято-Миколаївської церкви на уроках історії є методично обґрунтованим і доцільним кроком. Це дозволяє розширити рамки вивчення теми про релігійну політику СРСР, зробивши навчання більш інтерактивним, практико-орієнтованим та наближеним до життя учнів. Запропоновані стратегії впровадження демонструють, як сучасні цифрові технології можуть слугувати інструментом не лише для підвищення інтересу до навчання, а й для глибшого осмислення історичних уроків та збереження культурної пам'яті.

Висновки до розділу 3

Аналіз сучасного стану методики викладання теми «Україна в складі тоталітарної імперії – СРСР» у 10 класі показав, що традиційні підходи все ще переважають у шкільній практиці. Зокрема, встановлено, що в процесі навчання цієї теми здебільшого використовуються стандартні форми й методи, такі як лекційно-описовий виклад, робота з підручником і фактологічним матеріалом, які акцентують увагу учнів на загальнонаціональних подіях та політичних процесах. Засади, закладені концепцією НУШ органічно доповнюють ці методи, утім, елементи інноваційності, такі як цифрова візуалізація історичних матеріалів і краєзнавчий підхід – застосовуються епізодично. У багатьох випадках матеріал про період перебування України у складі СРСР подається відірвано від локального контексту, що знижує рівень емоційної залученості учнів. Відсутність системного використання наочних цифрових ресурсів і прикладів з історії рідного краю призводить до того, що учні сприймають тему поверхнево, без глибокого особистісного розуміння впливу тоталітарного режиму на долі конкретних людей та місцевих громад. Такий стан методики викладання теми свідчить про необхідність її модернізації відповідно до сучасних освітніх стандартів та концепції Нової української школи, які наголошують на компетентнісному навчанні, критичному мисленні та інтерактивності.

У межах проведеного дослідження запропоновано стратегії впровадження елементів цифрової візуалізації та краєзнавчого підходу для оновлення методики навчання зазначеної теми. Передусім обґрунтовано доцільність використання 3D-реконструкцій та інших цифрових візуальних матеріалів як ефективного засобу наочності. Створення й демонстрація учням тривимірної моделі зруйнованої історичної пам'ятки, а саме Свято-Миколаївської церкви у Кривому Розі, знищеної в добу сталінських репресій, дозволяє персоналізувати абстрактні історичні факти, наочно показуючи масштаби втрат культурної спадщини за часів тоталітарного режиму. Такий цифровий матеріал, інтегрований у урок, підвищує зацікавленість десятикласників, активізує образне мислення та сприяє кращому запам'ятовуванню матеріалу через візуальні асоціації. Одночасно

запропоновано активно залучати краєзнавчий матеріал при вивченні теми: включати до змісту уроків факти і приклади, пов'язані з рідним регіоном учнів. Реалізація краєзнавчого підходу шляхом проектної діяльності або дослідницьких завдань формує у школярів відчуття особистісної причетності до історії, розвиває локальну ідентичність та громадянську свідомість.

В результаті такого поєднання в учнів формуються міцніші предметні знання про період радянської доби, а також розвиваються ключові компетентності: образно-наочне, аналітичне та критичне мислення, вміння аналізувати джерела, інформаційно-цифрова, соціально-громадянська компетентність та морально-культурні засади громадянина України. Таким чином, впровадження елементів 3D-візуалізації та краєзнавчого підходу в навчання теми про Україну в складі тоталітарної імперії сприяє не лише кращому засвоєнню навчального матеріалу, але й вихованню в учнів поваги до культурної спадщини, усвідомленню уроків минулого та готовності протистояти тоталітарним проявам у майбутньому.

ВИСНОВКИ

На початковому етапі дослідження здійснено аналіз стану розробки обраної проблеми у науковому полі. Вивчення історіографії та попередніх напрацювань показало, що питання більшовицької антирелігійної кампанії на Криворіжжі та її впливу на локальну спільноту раніше висвітлювалося фрагментарно. Недостатньо дослідженими залишалися як регіональні аспекти руйнування сакральних об'єктів, так і можливості використання цифрових технологій у контексті історичної освіти. Це засвідчило актуальність і новизну обраної тематики та обґрунтувало потребу в міждисциплінарному підході. Для забезпечення надійної емпіричної бази було сформовано розгалужену джерельну базу дослідження: опрацьовано архівні документи, матеріали краєзнавчих видань, наукові дослідження, фотознімки, а також музеєфіковані артефакти (зокрема масштабний макет Свято-Миколаївської церкви). Сукупність цих різномірних джерел дозволила всебічно висвітлити проблему та верифікувати основні висновки. Визначено й адаптовано методологічний базис роботи: застосовано комплекс загальнонаукових методів (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння) для інтерпретації історичних даних, спеціальні історичні методи (історико-генетичний, проблемно-хронологічний, локально-історичний аналіз) для реконструкції подій, а також педагогічні методи (спостереження, моделювання навчального процесу) для перевірки освітніх гіпотез. Такий інструментарій був приведений у відповідність до цілей дослідження і забезпечив реалізацію міждисциплінарного підходу, що поєднує історичну, технологічну та дидактичну площини.

У ході дослідження проаналізовано історико-культурні та ідеологічні передумови розгортання більшовицької антирелігійної кампанії. Встановлено, що антирелігійна політика радянської влади мала системний характер і ґрунтувалася на марксистсько-ленінській доктрині войовничого атеїзму та модернізаційному імперативі 1920-1930-х років. Держава прагнула не лише законодавчо відокремити церкву від держави, а й викоринити релігію з

публічного простору, демонтувавши церковні інституції як альтернативні центри впливу та лояльності населення. З'ясовано, що більшовицьке керівництво розглядало кампанію секуляризації як невід'ємну складову побудови «нового соціалістичного суспільства», а Криворіжжя як індустріальний регіон стало одним із полів для реалізації цієї політики. Деталізовано фактично-хронологічний хід антирелігійних заходів безпосередньо на території Криворізького краю. Виявлено, що процес мав кілька послідовних етапів: перша фаза (початок 1920-х рр.) відзначилася масовим вилученням церковних цінностей та майна під приводом допомоги голодуючим, що підривало матеріальну базу громад і слугувало прологом до подальших репресивних дій. Надалі, у другій половині 1920-х рр., застосовувалися адміністративні інструменти тиску – ускладнені перереєстрації релігійних громад, заборона ремонту храмів під формальним приводом їх аварійності, обмеження на зібрання та благодійність – тобто реалізовувалася стратегія так званого «повзучого закриття». Кульмінацією кампанії стала активна фаза наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років, коли місцева влада за директивами центру організовувала «плебісцити» серед населення з наперед визначеним результатом про закриття церков, опечатувала культові будівлі та передавала їх під клуби, школи, склади чи інші установи. Завершальним акордом стало фізичне нищення сакральної архітектури: низку ключових храмів у центральних частинах міст демонтували або підірвали, щоб остаточно усунути релігійні домінанти з міського ландшафту. Таким чином, аналіз підтвердив, що більшовицька антирелігійна кампанія на Криворіжжі не була спонтанною сукупністю розрізнених акцій – вона являла собою цілеспрямовану, планомірну стратегію трансформації суспільного простору та свідомості в дусі войовничого атеїзму.

Дослідження ролі Свято-Миколаївської церкви в історії регіону показало, що цей храм був одним із наріжних елементів локальної культурної спадщини. Свято-Миколаївська церква, збудована у XVIII ст., була найдавнішим православним осередком Кривого Рогу, навколо якого історично формувалося міське середовище. Вона слугувала не лише місцем богослужінь, але й ключовим

центром соціокультурної інфраструктури: при храмі діяли парафіяльна школа та бібліотека, проводилася благодійна діяльність, об'єднувалися братства й гуртувалася громада. Таким чином, церква виступала важливим вузлом, через який передавалися духовні традиції, освіта та взаємодопомога, формуючи у мешканців почуття спільної ідентичності та спадкоємності поколінь. Зруйнування Свято-Миколаївської церкви у 1934 році мало масштабні наслідки для регіону. Окреслено, що втрата цього храму як архітектурної домінанти та духовного центру призвела до суттєвого збіднення історичного ландшафту міста: було втрачено одну з найвизначніших пам'яток, носія місцевої історичної пам'яті. Наслідком руйнування об'єктів духовної спадщини, таких як Свято-Миколаївська церква, став глибинний соціокультурний злам: місцева спільнота втратила матеріальні символи своєї віри та історії, що негативно позначилося на збереженні колективної пам'яті й духовних цінностей. Разом із тим аналіз показав, що навіть через десятиліття по тому значення цієї втрати усвідомлюється громадою: у пострадянський період на місці храму здійснено спроби увічнення пам'яті – встановлення пам'ятних знаків, музеєфікація фундаментів тощо. Це підтверджує, що руйнування сакральних споруд розглядається сучасним суспільством як травматичний досвід, який потребує осмислення і певної компенсації, зокрема шляхом наукової реконструкції їхнього образу.

У межах практичної частини роботи розроблено тривимірну модель Свято-Миколаївської церкви, знищеної в роки сталінської антирелігійної кампанії. На основі зібраних історичних джерел (фотографій, описів із архівів та літератури, а також даних про фізичний макет храму) побудовано цифрову 3D-реконструкцію, яка з максимальною науковою достовірністю відтворює зовнішній вигляд церкви станом на початок 1930-х років. У процесі моделювання було технічно обґрунтовано вибір інструментів та методики: використано сучасне програмне забезпечення «Blender» та реалізовано поетапний підхід до створення моделі. Зокрема, тривимірна реконструкція була відтворена в кілька стадій із поступовим нарощенням рівня деталізації і

регулярною перевіркою відповідності моделі реальним пропорціям будівлі. Для верифікації застосовано метод відповідності з ракурсу: 3D-модель порівнювалася з історичними фотографіями храму з аналогічних перспектив, що дозволило точно зіставити масштаби й форми та скоригувати неточності. У результаті одержано високоточну модель без текстур – такий підхід мінімізував гіпотетичні елементи і зосередив увагу на достовірності геометрії. Додатково підготовлено текстурований варіант з гіпотетичною кольоровою гамою, що дає уявлення про можливий первісний вигляд церкви. Розроблена 3D-модель є цінним візуальним продуктом дослідження, який не тільки повертає до життя образ втраченої пам'ятки, але й може бути інтегрований у навчальний процес як наочний матеріал. Паралельно з побудовою конкретної моделі в роботі узагальнено алгоритм створення віртуальних реконструкцій історичних споруд. Сформовано послідовність етапів цього процесу: від збору та критичного аналізу вихідних даних (джерел) – до конструювання базових 2D-схем і ескізів та фінального моделювання в 3D. Для кожного кроку визначено оптимальні методики і зафіксовано, які елементи реконструкції підтверджені джерелами, а де зроблено обґрунтовані припущення за аналогією. Такий поетапний підхід і прозоре документування джерельної бази під час 3D-моделювання сформували своєрідний методичний шаблон (алгоритм), придатний для використання в інших проектах цифрової реконструкції історико-архітектурної спадщини. Цей алгоритм підвищує наукову вірогідність візуалізації, оскільки дозволяє простежити джерело кожної деталі та ступінь її автентичності.

У третьому розділі роботи приділено увагу педагогічному виміру отриманих результатів. Проаналізовано актуальний стан методики викладання теми «Україна в складі тоталітарної імперії – СРСР» у курсі історії за програмою 10 класу. З'ясовано, що в сучасній шкільній практиці ця тема розглядається переважно на загальноукраїнському рівні, тоді як потенціал регіонального матеріалу та інноваційних засобів навчання використовується не повною мірою. Традиційні підходи часто обмежуються поданням фактів і дат, що ускладнює формування в учнів цілісного уявлення про вплив радянської політики на життя

конкретних громад. У дослідженні запропоновано стратегії вдосконалення методики навчання за рахунок впровадження елементів цифрової візуалізації та краєзнавчого підходу. Зокрема, обґрунтовано доцільність інтеграції створеної 3D-реконструкції Свято-Миколаївської церкви та матеріалів про антирелігійну кампанію на Криворіжжі у зміст уроків з історії України періоду 1920–1930-х років. Використання такої локальної споруди в поєднанні з інтерактивною візуалізацією дасть змогу учням наочно побачити, як загальносоюзні тоталітарні практики відбивалися на долях їхнього рідного краю. Цифрова реконструкція втраченої пам'ятки може слугувати ефективним засобом наочності, оскільки учні зможуть віртуально відвідати знищений храм, краще зрозуміти масштаб культурних втрат і відчувати емоційний зв'язок із минулим. Це, своєю чергою, посилює пізнавальну мотивацію школярів, сприяє формуванню в них історичної емпатії та критичного мислення. Запропоновані стратегії навчання відповідають принципам компетентнісного підходу Нової української школи, оскільки передбачають розвиток ключових компетентностей: вміння працювати з різними джерелами, цифрової грамотності, громадянської свідомості та поваги до культурної спадщини. Таким чином, педагогічна інтерпретація результатів дослідження відкриває шляхи для підвищення якості історичної освіти шляхом впровадження новітніх технологій і краєзнавчого матеріалу.

Також була виконана апробація дослідження в ході проходження виробничої практики в закладі середньої освіти, яка, в свою чергу, підтвердила усі опрацьовані методичні гіпотези.

У підсумку проведене дослідження досягло своєї мети та повністю виконало всі поставлені завдання. Виявлено особливості й наслідки більшовицької політики руйнування об'єктів духовної спадщини на локальному рівні та водночас продемонстровано ефективність цифрових інструментів для відтворення і збереження історичної пам'яті про втрачені пам'ятки. Результати роботи мають теоретичне й практичне значення: вони збагачують історичну науку новими фактами і узагальненнями щодо регіонального виміру антирелігійної кампанії, пропонують інноваційний досвід цифрової

реконструкції об'єкта культурної спадщини та окреслюють перспективні методичні підходи в навчанні історії. Інтеграція отриманих висновків і розробленої 3D-моделі у освітній процес сприятиме формуванню в учнів глибшого розуміння складних сторінок національної історії через призму досвіду рідного краю, підвищенню їхньої зацікавленості у вивченні минулого та вихованню поваги до культурного надбання. Таким чином, робота підтвердила доцільність міждисциплінарного підходу, що поєднав історичний, інформаційно-технологічний та педагогічний компоненти: це дозволило не лише дослідити минуле, але й створити дієвий інструмент для його популяризації та навчального осмислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- 1) Boboc R.G., Duguleană M., Voinea G.-D., Postelnicu C.-C., Popovici D.-M., Carrozzino M. Mobile Augmented Reality for Cultural Heritage: Following the Footsteps of Ovid among Different Locations in Europe. *Sustainability*. 2019. Том 11, № 4. Стаття 1167.
- 2) Festle, M. J. Transforming History: A Guide to Effective, Inclusive, and Evidence-Based Teaching. *Madison* : The University of Wisconsin Press, 2020. 291 с.
- 3) Kargas A., Loumos G., Varoutas D. Using different ways of 3D reconstruction of historical cities for gaming purposes: The case study of Nafplio // *Heritage*. 2019. Том. 2, № 3. С. 1799–1811.
- 4) Бабенко Л. Л. Криза антирелігійної політики більшовиків в українському селі (1920-ті роки) та пошуки моделей її подолання // *Четверті Череванівські наукові читання* : збірник наукових статей за матеріалами Всеукраїнської наукової конференції (з міжнародною участю), 25–26 жовтня 2018 року. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. С. 223–226.
- 5) Бурнейко І. О., Хлібовська Г. М., Крижанівська М. Є., Наумчук О. В. Історія України. Рівень стандарту : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2018. 256 с.
- 6) Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2018. 256 с.
- 7) Ігнатуша О. М. Реєстраційні документи релігійних громад як масові джерела до вивчення історії Церкви в Україні (20–30-ті роки ХХ ст.) // *Південь України напередодні Першої світової війни*. Запоріжжя: Просвіта, 2004. С. 265–276.

- 8) Історія. 6–11 класи: навчальна програма для закладів загальної середньої освіти / уклад.: В. Власов, С. Кульчицький, Т. Мороз, О. Бурлака та ін. Київ: МОН України, 2022. 106 с.
- 9) Мельник О. О. Антибільшовицький рух опору на Криворіжжі 1919–1923 років. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2018. 200 с.
- 10) Мельник О. О. Історична енциклопедія Криворіжжя : у 2 т. Т. 1 : А–М. Кривий Ріг : Вид. дім, 2007. 520 с.
- 11) Мельник О. О. Криворіжжя: більшовизм проти православ'я. Кривий Ріг, 2016. 84 с.
- 12) Мельник О.О., Стеблина І.О. Літочислення Кривого Рогу. Кривий Ріг, 2015. 72 с.
- 13) Мельник Олександр. Святилища Криворіжжя. – Кривий Ріг, 2016. 172 с.
- 14) Москалюк М. М., Ленъ А. В. Цифрові технології та їх роль у вивченні історії // *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2025. Вип. № 18. С. 92–102
- 15) Мосюкова Н. Антирелігійна діяльність влади на Катеринославщині (Дніпропетровщині) у 20-ті рр. ХХ ст. (на прикладі Римо-католицької церкви) // *Історія релігій в Україні: актуальні питання*, 2021. Вип. 3. С. 45–53.
- 16) Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. Київ: МОН України, 2016. 40 с.
- 17) Охінченко А. Свято-Николаевский собор // *Звезда-4*, 2014. Вип. № 44. Глава «Криворожская старина» № 367, С. 38.
- 18) Охінченко А. Свято-Николаевский собор // *Звезда-4*, 2014. Вип. № 53. Глава «Криворожская старина» № 368, С. 30.
- 19) Погонєць І. В., Пшемицька Є. О. Виникнення і діяльність Спілки воєвничих безвірників у 1920–1930-х рр. (на матеріалах УРСР) // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені*

Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця, 2023. Вип. № 32. С. 74–78.

- 20) Покровская церковь на Карнаватке (1884–1964–1999–2014) // Исторический альманах, 2014. Вип. № 1. С. 45–59.
- 21) Радіо Свобода. Криворізький Ленін стояв на зруйнованому радянською владою храмі. 11.05.2016 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27727596.html>
- 22) Радіо Свобода. У Кривому Розі на місці пам'ятника Леніну відкрили скульптуру святого Миколая. 13.09.2016 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27983785.html>
- 23) Репресоване Криворіжжя. Мартиролог (1919–1959) / упоряд. О. О. Мельник. Київ : Друкарський двір Олега Федорова, 2024. 588 с.
- 24) Розанов Г. Хронологико-историческое описание церквей Херсонской епархии. 1848, с. 102–103 (цит. за: Мельник, Стеблина 2015).
- 25) Розпорядження голови обласної державної адміністрації від 19 травня 2016 року № Р-223/0/3-16. 3 с.
- 26) Рукавицын И. А. Исторический путеводитель по Почтовой (1917–2017) / И. А. Рукавицын; под ред. Н. И. Иншенко. Киев: Книга-плюс, 2017. 168 с.
- 27) Рукавицын И.А. Кривой Рог в конце XIX – нач. XX века. Київ: РК «Мастер-принт», 2013. 128 с.
- 28) Стрілько-Тютюн В. В. Великомученики: політичні репресії проти учасників руху за Українську Автокефальну Православну Церкву на Бориспільщині в 1921–1930 роках. Київ: Самвидав, 2019. 390 с.
- 29) Струкевич О. К. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти / О. К. Струкевич. К. : Грамота, 2018. 240 с.
- 30) Тригуб О. Розкол Російської православної церкви в Україні (1920–1930-ті роки) // *Емінак*. 2014. С. 34–41.

- 31) Усенко А. Історія перших храмів і місць для молитви в Кривому Розі (2024) // *Перший Криворізький. Проект history.1kr.ua* – 14.05.2024. URL: <https://history.1kr.ua/publication/1011>
- 32) Фесенко А., Луковенко І. Православні громади Донеччини в умовах радянського режиму в 1920–80-х рр.: еволюція механізмів легалізації та обмеження діяльності // *Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки*. – 2025. – Вип. №. 1.
- 33) Шаталов Д. Місто Кривого Рога: козацький міф на локальному рівні (криворізький випадок). Частина 1, 2021. 14 с.
- 34) Шаталов Д. Місто Кривого Рога: козацький міф на локальному рівні (криворізький випадок). Частина 2, 2021. 16 с.
- 35) Шевчук Т. В. Антирелігійна політика радянської влади в Україні у 20–30-ті рр. XX ст. // *Студії з історії*. Вип. № 39. С. 100–113.
- 36) Якименко С. Кривбас без хреста // *Червоний гірник*. «95 квартал», 1995, Вип. №21. С. 19.

ДОДАТКИ

Додаток А



Рис. 1. Зображення легітимного макету Свято-Миколаївської церкви



Рис. 2. Ескізне зображення Свято-Миколаївської церкви з «Історичної енциклопедії Криворіжжя». Джерело – [10]



Святої Миколи 1863г. ч. 111 30%

Рис. 3. Ескіз Свято-Миколаївської церкви, наданий Криворізьким історико-краєзнавчим музеєм, автор невідомий



Рис. 4. Констрастний ескіз Свято-Миколаївської церкви, наданий Криворізьким історико-краєзнавчим музеєм, автор невідомий



Рис. 5. Фото вулиці Поштової початку XX ст., надане Криворізьким історико-краєзнавчим музеєм, автор невідомий



Рис. 6. Панорама вулиці Поштової, фото М. Піковського, 1906 р. Джерело – [26]



Рис. 7. Фото міської дошки пошани на вулиці Леніна (суч. Свято-Миколаївській), фото 1932 р. Джерело – [26]



Рис. 8. Колоризоване фото міської дошки пошани на вулиці Леніна (суч. Свято-Миколаївській), фото 1932 р. за допомогою штучного інтелекту Krea AI

Додаток Б

Таблиця 1. Розподіл точних доказів і джерел

№	Джерело (повна назва)	Тип	Опис	Які деталі моделі відтворює	Рівень доказовості
1	Рукавіцин І. А. «Історичний путівник Поштовою (1917–2017)» рис. «Сучасна реконструкція храму 1861 року побудови», ст. 138	Фото фізичної реконструкції	Загальний вигляд макету (еталон пропорцій).	Базові об'єми: співвідношення висот нави/трансеπτу/вежі; форма бані та барабана; крок і ритм прясел.	А
2	Мельник О. О. «Історична енциклопедія Криворіжжя», мал. по фото «Вигляд церкви з боку вул. Поштова (К. Маркса)», ст. 414	Малюнок за фото (іст. вид).	Південний/південно-західний фасад, лінія вулиці Поштова	Профіль і членування фасаду, положення та пропорції вікон; співвідношення дзвіниці та навіколишньої забудови	А
3	Рукавіцин І. А. «Історичний путівник Поштовою (1917–2017)», текстовий блок про морфологію, ст. 33	Текст / опис	Узагальнений опис типу храму	Планувальна схема: хрестово-купольний тип з укороченими віттями; прямокутний притвор; дзвіниця над притвором	Б

Продовження таблиці 1. Розподіл точних доказів і джерел

4	Рукавіцин І. А. «Історичний путівник Поштовою (1917–2017)», ст. 138.	Текст та схематичне зображення	Територія храму, огорожа, брами	Конфігурація подвір'я: кам'яний паркан; два парадні входи та тильна калитка; головний вхід з Йорданської; другий – з боку Поштової; положення дзвіниці над притвором	А
5	Рукавіцин І. А. «Історичний путівник Поштовою (1917–2017)», «Схематичний план скверу», ст. 138	Схема / план	Стан ділянки після руйнації	Контекст розміщення скверу; використовується для перевірки орієнтації та історичної топографії довкола фундаментів.	В
6	Рисунок вхідної частини церкви, автор невідомий, матеріал наданий Криворізьким Краєзнавчим музеєм	Ілюстрація	Вхідна частина церкви	Ілюстративне джерело, що містить контрастні елементи; допоміжний інструмент у виключенні невідповідності.	А
7	Рисунок «Побудова 1863 р.», автор невідомий, матеріал наданий Криворізьким Краєзнавчим музеєм	Ілюстрація	Вхідна частина церкви	Додаткове ілюстративне джерело, підтвердження співвідношення сторін, наявності окремих елементів.	А
8	Рукавіцин І. А. «Історичний путівник Поштовою (1917- 2017)» фото панорами вулиці Поштової М. Піковського(1906 р.), ст. 139	Фото	Вид церкву з ракурсу вул. Поштової	Ресурс для узгодження методом перевірки відповідності з ракурсу	Б

Продовження таблиці 1. Розподіл точних доказів і джерел

9	Рукавіцин І. А. «Історичний путівник Поштовою (1917-2017)» фото вулиці Поштової з відкритки(1907 р.), ст. 139	Фото	Вид на церкву з ракурсу вул. Поштової	Додатковий ресурс для повноцінного узгодження за методом відповідності з ракурсу.	Б
10	Рукавіцин І. А. «Історичний путівник Поштовою (1917-2017)», фото міської дошки пошани на вулиці Леніна (1932 р.), ст. 139	Фото	Купольна частина церкви	Додаткові відомості про геометрію церкви; ресурс для остаточного узгодження за методом відповідності з ракурсу.	А/Б

Таблиця 2. Журнал припущень

№	Елемент	Суть гіпотези	Обґрунтування (коротко)	Рівень впевненості	Джерела
1	Планувальна схема	Хрестово-купольний храм із прямокутним притвором; надпритворна дзвіниця	Тип плану й композиції названо в текстовому описі храму; фото/креслення цих конкретних вузлів відсутні.	Високий	[27]
2	Орієнтація входу і алтаря	Головний вхід із заходу (вул. Йорданська); алтар – на сході (як наслідок)	Текстово зафіксовано західний головний вхід на ділянку; орієнтація вівтаря впливає з православної традиції планування.	Високий – вхід; Середній – алтар	[27]
3	Розміщення брам	Західна брама з боку Йорданської; інша – з боку Поштової.	Текстово зафіксовано напрями входів; тип арки та декор – невідомі.	Високий	[27]

Продовження таблиці 2. Журнал припущень

4	Матеріал стін	Кам'яний/цегляний храм другої половини ХІХ ст.	Після 1860 р. громада зводить перший «кам'яний» храм; це прямо засвідчено, але без опису фактури/тиньку.	Високий (матеріал), Низький (обробка)	[12]
5	Кількість куполів	Один центральний купол (без підтвердження наявності бічних главок)	Тип «хрестовокупольний» імплікує центральну главу; у тексті немає згадки про додаткові главки – тому припущення обмежується «центральною».	Середній	[27]
6	Форма та тип даху над навою	Скатні покрівлі з імовірними фронтонами у вузлах трансепта	Для подібних храмів регіону характерні кілеподібні/трикутні фронтони над віттями; підтверджує типологічний аналог (Вечірньокутська церква), але це інший об'єкт.	Низький	[10: с. 604]
7	Віконні прорізи	Напівциркульні перемички (без фіксації профілю лиштви)	Типологічна риса мурованих храмів регіону кін. ХІХ ст.; прямих згадок саме про цей храм – немає.	Низький	[10]
8	Дзвіниця над притвором	Двоз'ясова структура (четверик + завершення), типове шатрове вінчання	В тексті засвідчено саме «над притвором»; ярусність та вінчання – за аналогією (інший храм).	Середній	[27; 10; с. 604]

Продовження таблиці 2. Журнал припущень

9	Портал та паперть	Наявність виразної паперті перед головним входом	Для типових храмів регіону зазначається «крута паперть»; в цьому випадку – не описано конкретно, тому трактовано як гіпотезу.	Низький	[10; с. 604]
10	Обробка фасадів (тиньк/цегла «на вид»)	Невизначено. Припущення: тиньковані або частково тиньковані площини	Прямих даних немає; регіональна практика різнилась. Відсутність конкретних архітектурних даних підсилює невизначеність.	Низький	Додаток А, рис. 7
11	Покрівельний матеріал	Імовірно жерсть (фарбована) або інша металочерепиця доби	У текстах про саме цей храм матеріал даху не уточнено; висновок – з практики кін. ХІХ ст. у регіоні; потребує окремої верифікації.	Низький	[13]
12	Колір фасадів	Світла гама (білий або кремовий), без фіксації точної палітри; колір куполів – золотий.	Фотодоказів кольору немає; традиційна побілка й тиньк у регіоні – поширені; колір куполів зазначений у книзі І. А. Рукавіцина і підтверджений колоризованим фото міської дошки пошани на вулиці Леніна (1932 р.) за допомогою технологій штучного інтелекту	Низький загалом, колір куполів – високий.	[27], Додаток А, рис. 8

Таблиця 3. Відношення структурних елементів до довжини церкви(Вісь Z)

№	Елемент площини	Вісь виміру	На макеті (см, 1:20)	1/L	1/Н ₁	1/Н ₂	Середнє	Реальний розмір, м, (±5 %)
1	Центральна апсида (захід)	виступ Сх–Зх	17,5	0,100	0,117	0,125	0,114	3,5
2	Центральна апсида (зовн. ширина хорди)	Пн–Пд	21,2	0,121	0,141	0,151	0,137	4,24
3	Бічна апсида, південна та північна	виступ Сх–Зх	12,4	0,071	0,083	0,089	0,081	2,5
4	Бічна апсида, південна (зовн. ширина)	Пн–Пд	21,3	0,122	0,142	0,153	0,139	4,27
5	Загальна ширина трансепта (без апсид)	Сх–Зх	60,9	0,345	0,406	0,435	0,395	12,18
6	Загальна довжина трансепта (півд. виступ + нава + півн. виступ)	Пн–Пд	61,5	0,351	0,41	0,439	0,4	12,3
7	Довжина трансепта із криволінійними примиканнями	Пн–Пд	74	0,422	0,493	0,528	0,481	14,8
8	Нава (зовн. ширина)	Пн–Пд	38,1	0,217	0,254	0,272	0,157	7,62
9	Нава (довжина між нартексом і підкупольною зоною)	Сх–Зх	78,5	0,447	0,522	0,558	0,509	15,66
10	Нартекс (східна прибудова)	виступ Сх–Зх	14,1	0,081	0,094	0,101	0,092	2,83
11	Східний портик під фронтоном	виступ Сх–Зх	14,1	0,081	0,094	0,101	0,092	2,83
12	Бічний портик (південний)	виступ Пн–Пд	14,9	0,081	0,094	0,101	0,092	2,67
13	Бічний портик (північний)	виступ Пн–Пд	14,9	0,081	0,094	0,101	0,092	2,67
14	Вхідний проріз у нартексі	ширина	11,3	0,065	0,076	0,081	0,074	2,27
15	Бічні прибудови біля нартексу (кожна)	ширина вздовж фасаду	11,3	0,065	0,076	0,081	0,074	2,27
16	Бічні прибудови біля нартексу (кожна)	глибина (виступ)	9,45	0,054	0,063	0,068	0,062	1,89

Продовження таблиці 3. Відношення структурних елементів до довжини церкви(Вісь Z)

17	Підкупольний квадрат	грань ($\approx$ ширина нави)	24,15	0,138	0,161	0,172	0,157	4,83
18	Основа барабана/куполу	приблизний діаметр	31,9	0,182	0,212	0,227	0,207	6,38
19	Північний виступ трансепта	$Cx-3x$	25	0,143	0,167	0,179	0,163	5,01
20	Південний виступ трансепта	$Cx-3x$	25	0,143	0,167	0,179	0,163	5,01
21	Ширина хору/алтарної зони (в межах нави)	$Cx-3x$	24,1	0,138	0,161	0,172	0,157	4,83

Таблиця 4. Відношення структурних елементів до висоти церкви (Вісь Y)

№	Елемент	К-ть опорних точок	На макеті (масштаб 1:20), см	1/Н ₁	1/Н ₂	Середня пропорція	Обчислена висота, м, ($\pm 5\%$)
1	Цоколь (фундамент)	1	10,3	0,067	0,071	0,069	2,06
2	Бічні прибудови біля нартексу	2	35; 45	0,233; 0,3	0,25; 0,321	0,242; 0,311	7; 9
3	Притвор (вхідна частина)	1	60	0,4	0,429	0,414	12
4	Внутрішня частина під дзвіницею	1	55	0,367	0,393	0,38	11,4
5	Дзвіниця (надбудова над притвором)	4	80,1; 110; 129,9; 150	0,534; 0,733; 0,866; 1	0,571; 0,786; 0,929; 1,071	0,553; 0,759; 0,898; 1,036	16; 22; 26; 30
6	Центральна частина	2	70; 90	0,467; 0,633	0,5; 0,679	0,484; 0,656	14; 18
7	Трансепт (південний рукав)	2	60; 69,8	0,401; 0,465	0,429; 0,499	0,415; 0,482	12; 14
8	Бічні апсиди (пн./пд.)	2	49,8; 70	0,3; 0,466	0,32; 0,5	0,31; 0,483	9; 14

Продовження таблиці 4. Відношення структурних елементів до висоти церкви (Вісь Y)

9	Центральна апсида (вівтар)	2	50; 70,1	0,3; 0,466	0,32; 0,5	0,31; 0,483	9; 14
10	Центральний купол	2	110; 140	0,733; 0,933	0,786; 1	0,759; 0,967	22; 28
11	Дах рукава трансепту, коник	1	57	0,38	0,407	0,39	11,4

Додаток В

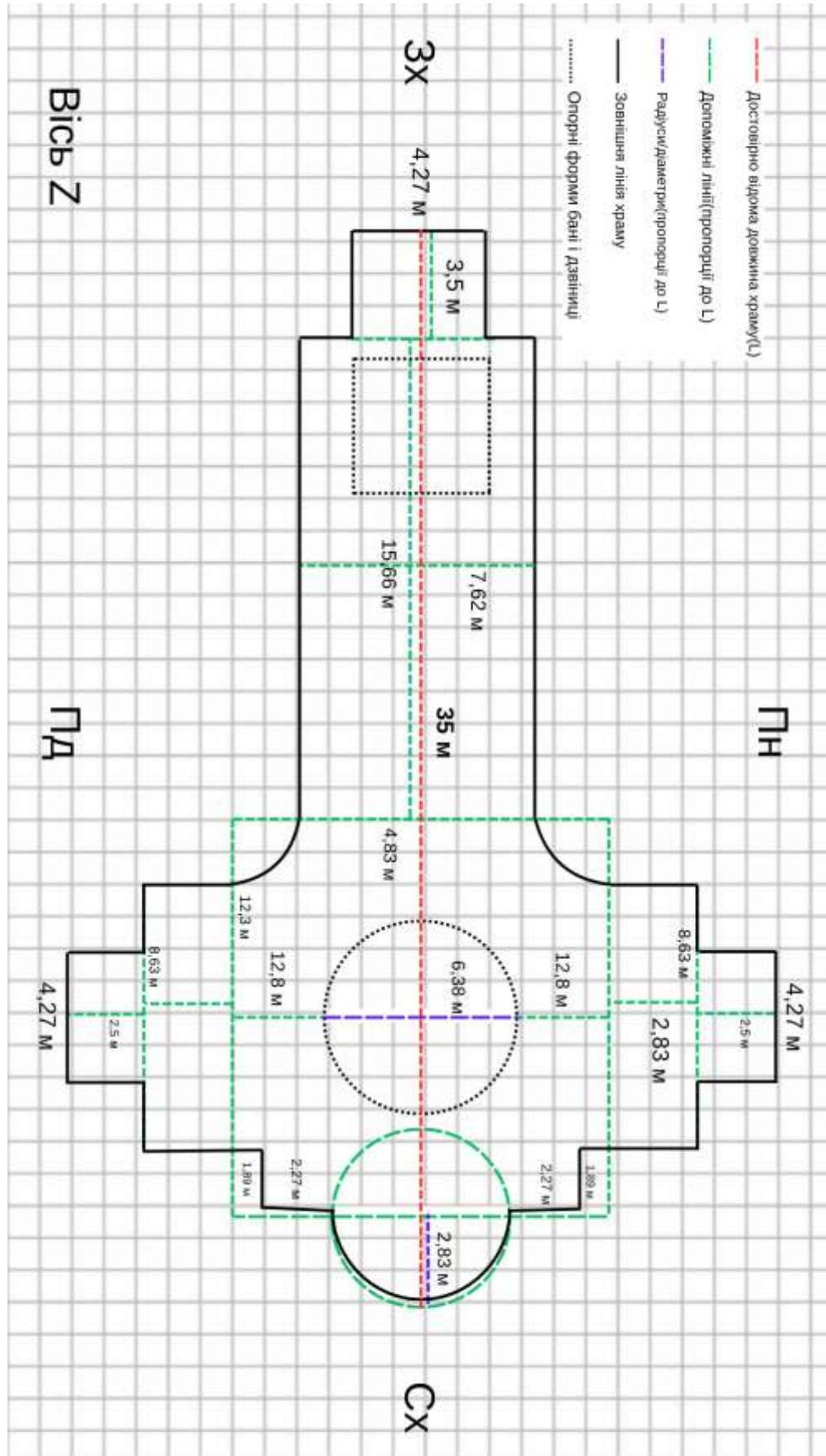


Рис. 1. Технічне креслення по вісі аплікату (Z)

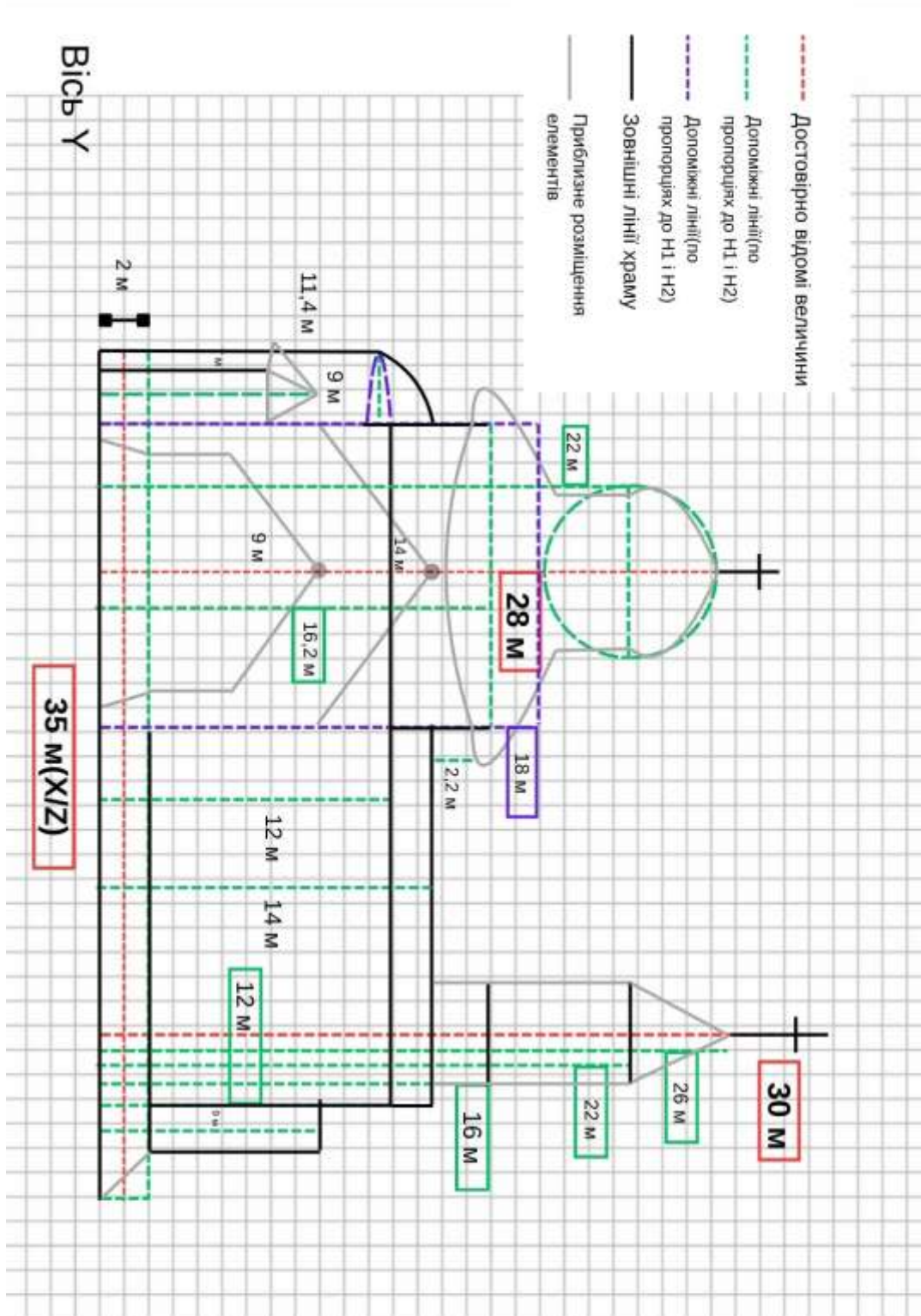


Рис. 2. Технічне креслення по вісі ординат (Y)

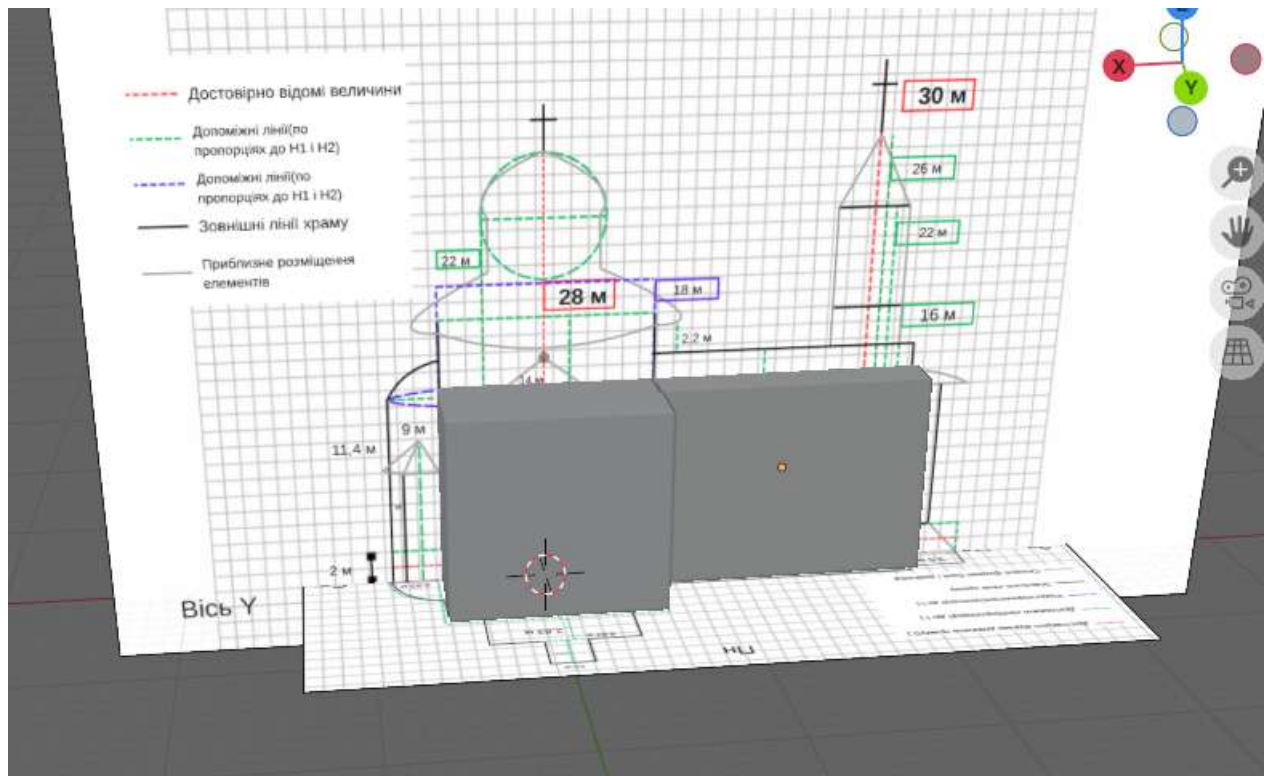


Рис. 3. Використання технічних креслень у середовищі 3D-моделювання

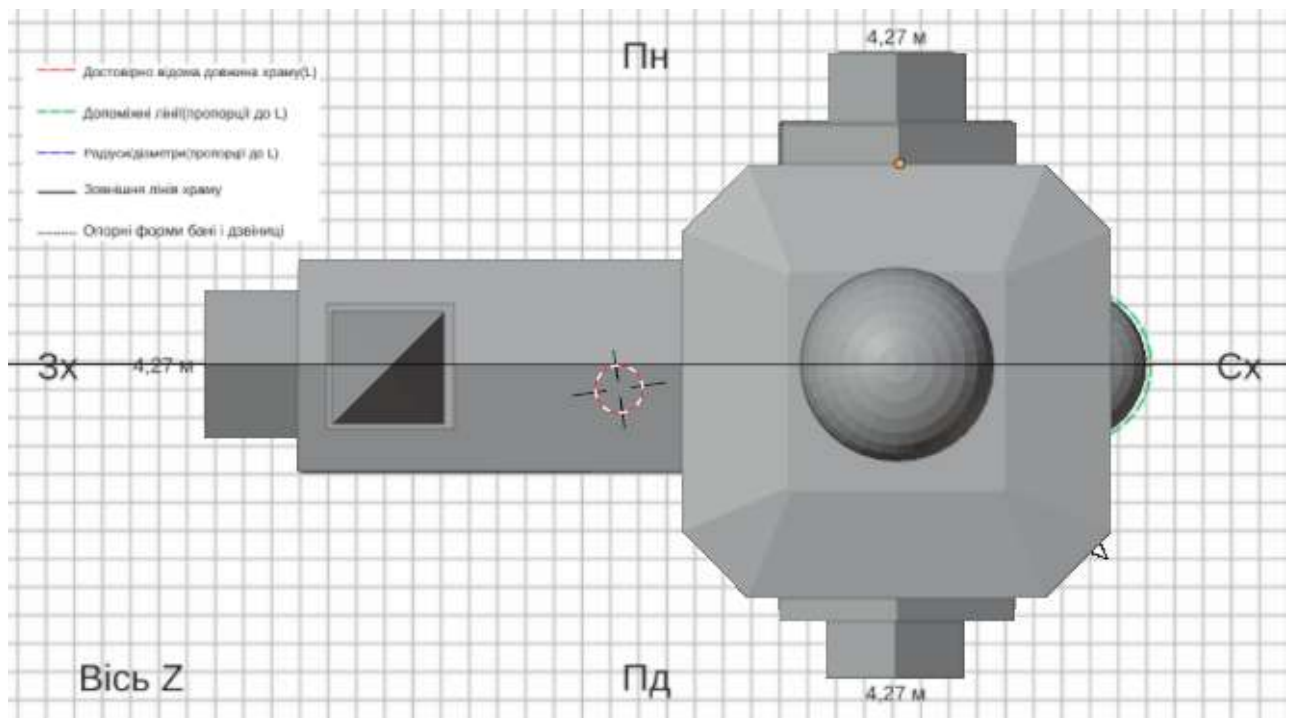


Рис. 4. Використання технічних креслень у середовищі 3D-моделювання

Додаток Г

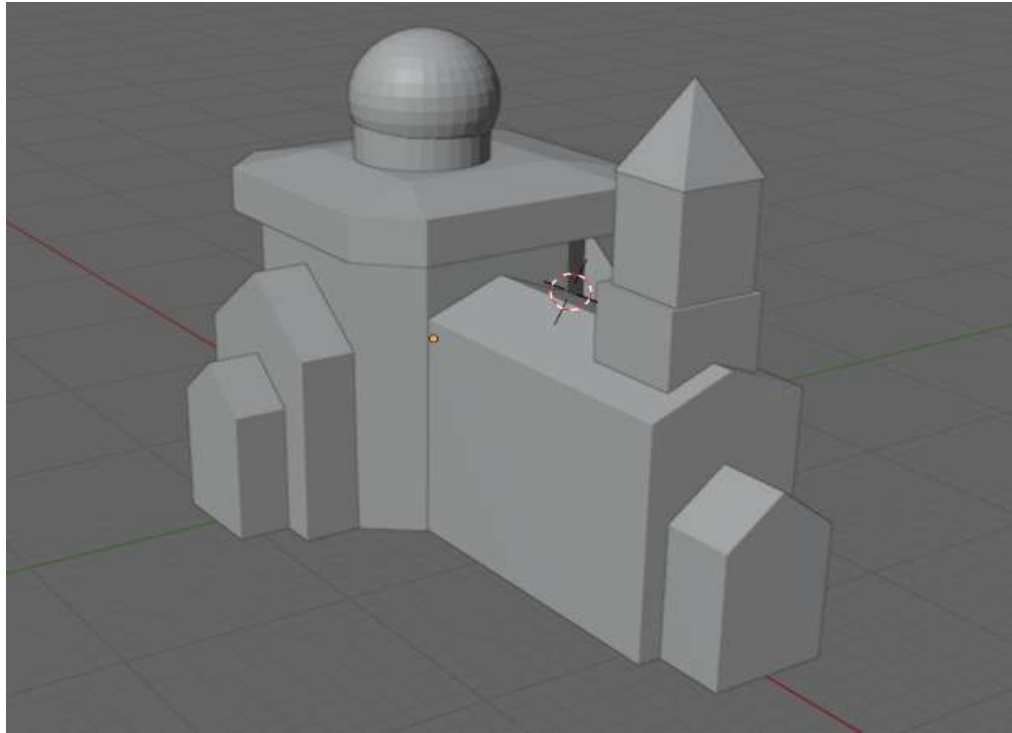


Рис. 1. Проміжний результат першого підетапу моделювання

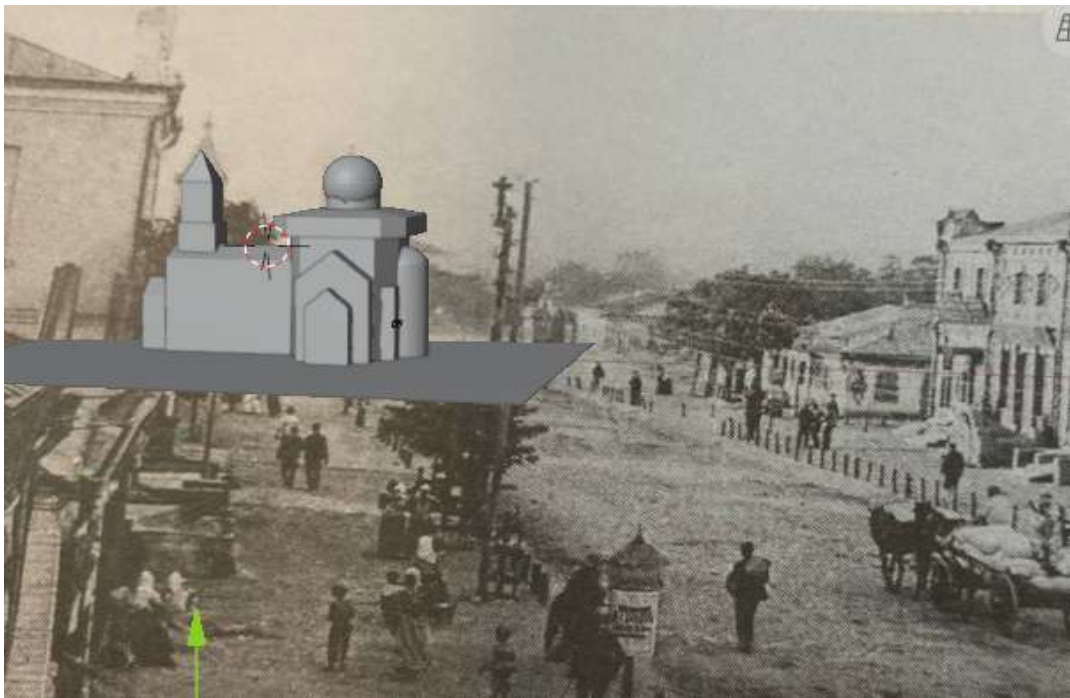


Рис. 2. Перевірка відповідності з ракурсу. Фото, що взяте за основу – «Вулиця Поштова з відкритки, 1907 р.», джерело – Додаток А

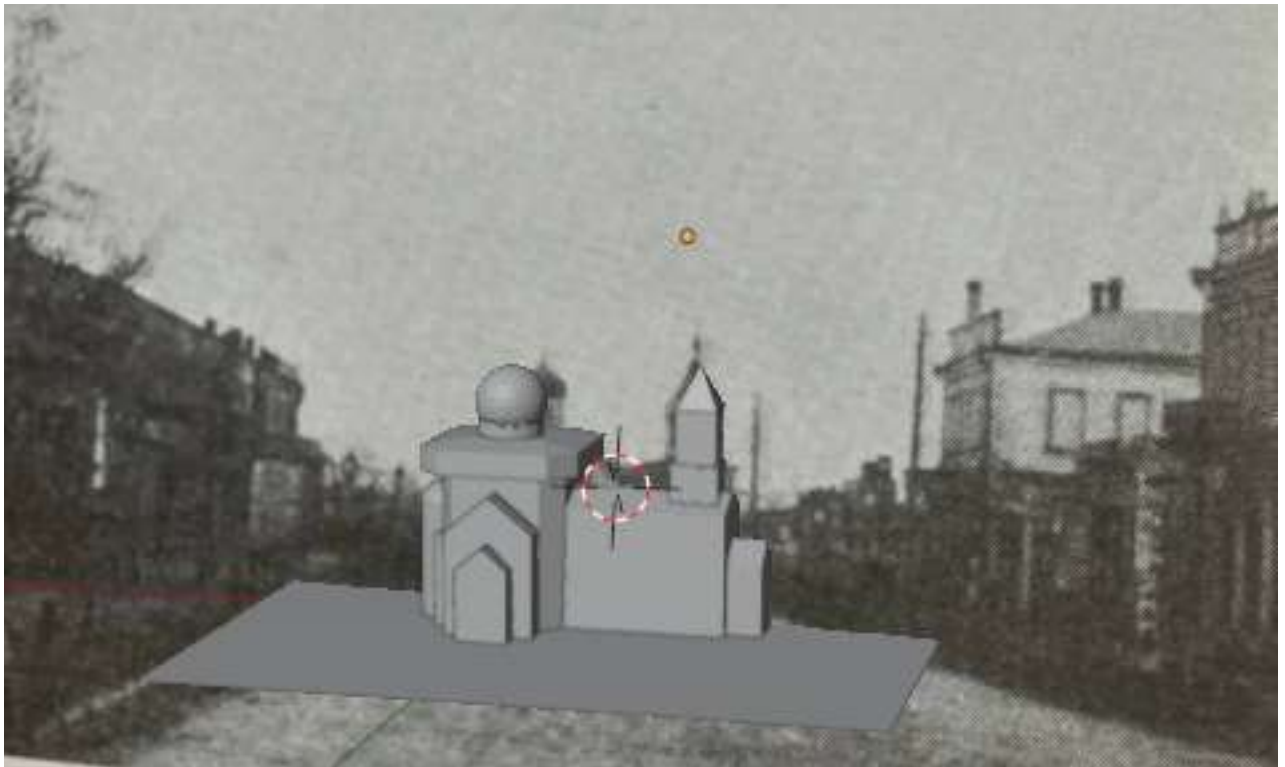


Рис. 3. Перевірка відповідності з ракурсу. Фото, що взяте за основу – «Панорама вулиці Поштової, фото М. Піковського, 1906 р.». Джерело – Додаток А



Рис. 4. Проміжний етап другого підетапу моделювання

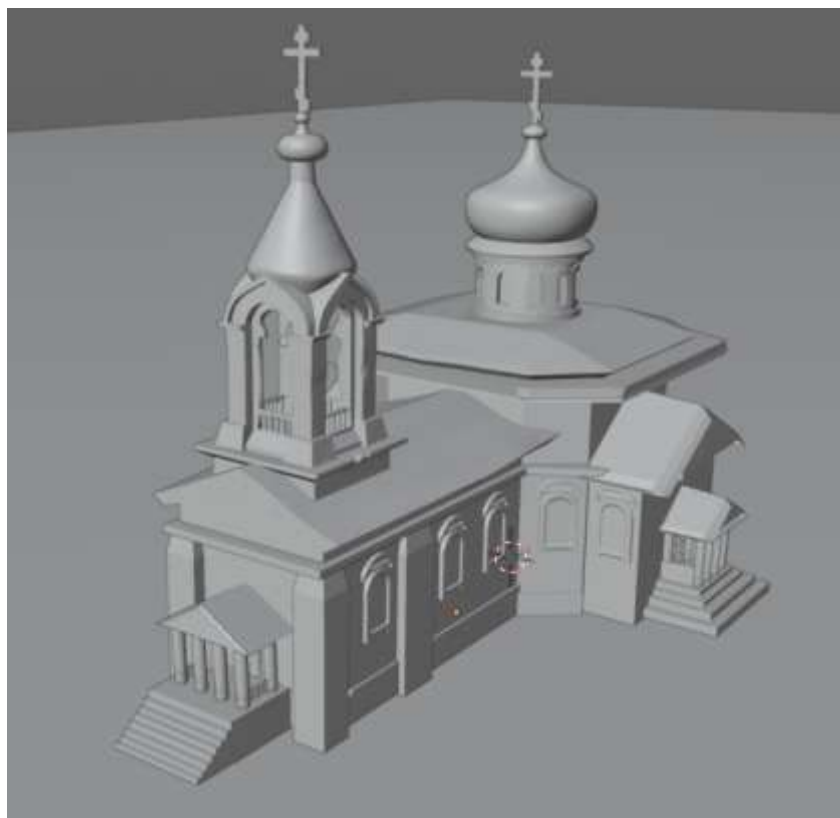


Рис 5. Фінальна ахроматична версія 3D-моделі



Рис. 6. Фінальна ахроматична версія 3D-моделі

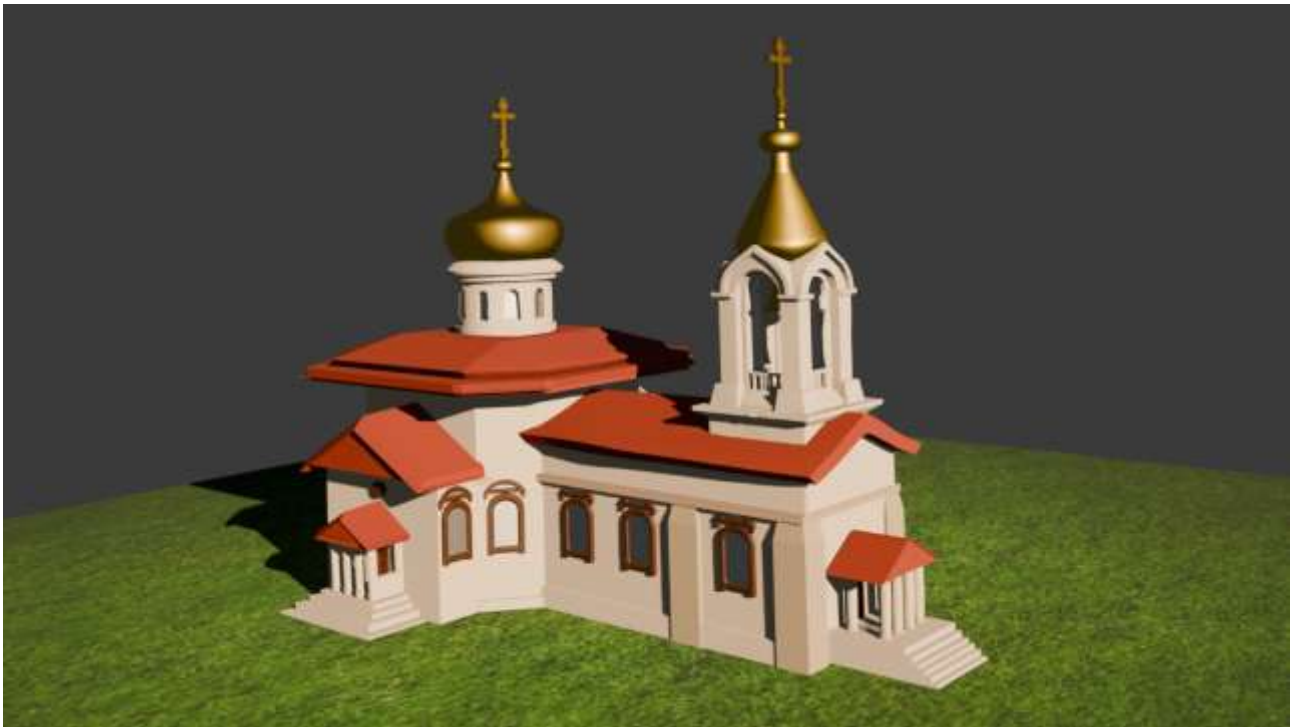


Рис. 7. Фінальна гіпотетична кольорова версія 3D-моделі

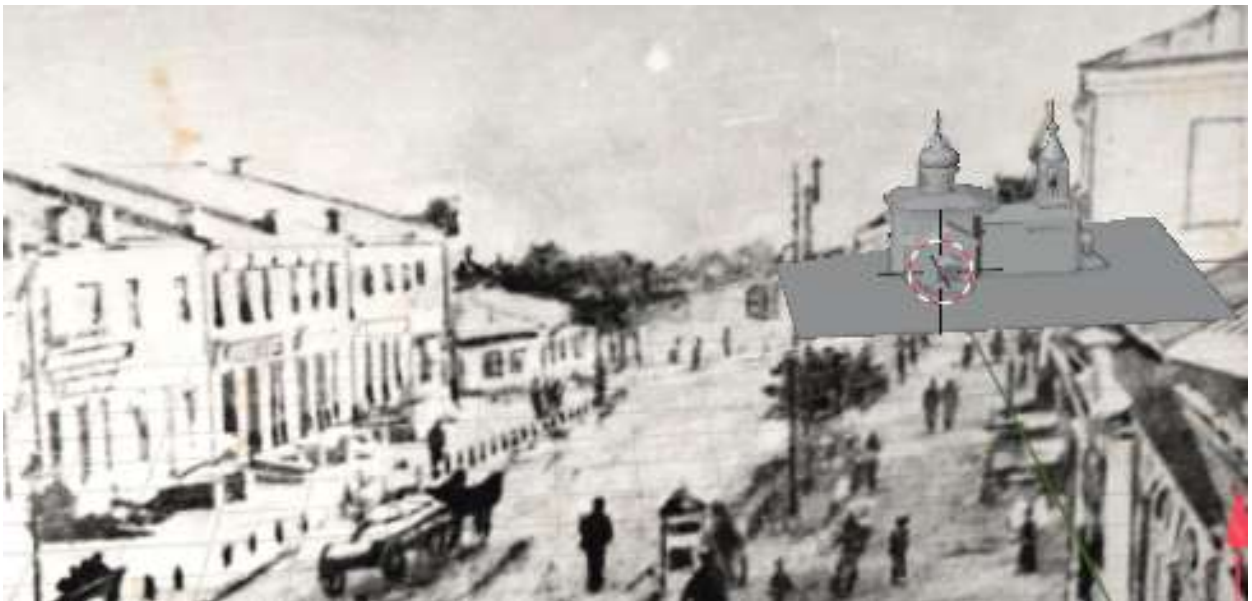


Рис. 8. Перевірка відповідності з ракурсу фінальної ахроматичної 3D-моделі.
Фото – Додаток А.

Додаток Д

Розробка позакласного заняття з історії для 10 класу

Тема: Архітектура як джерело: що може розповісти нам будівля?

Мета: Розвивати учнівські *предметні компетентності*: поглибити знання учнів про архітектуру як історичне джерело, показати значення будівель для реконструкції культурного, соціального та політичного життя минулого, розкрити, як архітектурні форми, стилістичні елементи та конструктивні особливості можуть передавати інформацію про епоху, громаду та історичний контекст. Сформувати вміння аналізувати архітектурні об'єкти за їх зовнішніми ознаками, визначати стиль, функцію, символіку; розвивати навички роботи з візуальними історичними джерелами (фотографії, плани, 3D-моделі) та робити обґрунтовані висновки на основі архітектурних характеристик.

Ключові компетентності:

Соціальна та громадянська компетентності: розвиток розуміння ролі архітектурної спадщини у формуванні локальної ідентичності та історичної пам'яті; вміння брати участь в обговореннях про збереження культурної спадщини, формувати аргументовану позицію щодо значення історичних будівель для громади.

Інформаційно-цифрова компетентність: уміння користуватися цифровими 3D-моделями, історичними картами, фотоархівами та онлайн-ресурсами для вивчення архітектури; здатність аналізувати цифрові реконструкції, порівнювати їх з доступними джерелами та робити висновки щодо достовірності й можливих інтерпретацій.

Спілкування державною мовою: здатність чітко й логічно формулювати думки під час опису архітектурних об'єктів, використовувати історико-архітектурну термінологію, аргументувати висновки під час дискусій та презентації результатів спостережень.

Уміння вчитися впродовж життя: Формування навички самостійно здобувати інформацію з різних типів джерел (візуальні, текстові, цифрові), критично її оцінювати та застосовувати для розширення власного історичного кругозору; розвиток стійкої мотивації до вивчення культурної спадщини й цифрових методів реконструкції минулого.

Обладнання: мультимедійна презентація, 3D-реконструкція зруйнованої Свято-Миколаївської церкви.

Тривалість заняття: 25 хвилин.

I. ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Організаційний момент (1 хвилина)

- Привітання учнів;
- Перевірка присутніх.

2. Мотивація навчальної діяльності (2 хвилини)

Питання до рефлексії:

Коли ви дивитися на стару споруду, що перше спадає вам на думку?

3. Актуалізація опорних знань (2 хвилини)

Які ви знаєте історичні джерела?

3. Вивчення нового матеріалу (15 хвилин)

Архітектура є одним із найважливіших видів історичних джерел, тому що будівлі створюються людьми й водночас відображають політичні, культурні, економічні та духовні процеси свого часу. На відміну від письмових документів, які можуть бути неповними або упередженими, архітектура залишається матеріальним свідченням минулого, за яким можна відновити цілу епоху.

У історичній науці використовують широкий спектр джерел:

- 1) *Письмові джерела* – документи, листи, газети, хроніки, офіційні постанови.
- 2) *Речові (матеріальні) джерела* – артефакти, предмети побуту, знаряддя праці.
- 3) *Усні джерела* – свідчення очевидців, легенди, інтерв'ю.
- 4) *Візуальні джерела* – фотографії, малюнки, карти, плани, схеми.
- 5) *Цифрові та мультимедійні джерела* – 3D-моделі, реконструкції, аеро-фото, відео.
- 6) *Архітектурні джерела* – будівлі, культові споруди, їхні фрагменти, фундаменти, міський ландшафт.

Архітектура серед цих джерел займає унікальне місце, бо поєднує матеріальний слід минулого з можливістю реконструювати способи життя людей, їхню релігійність, соціальну організацію і навіть економічний розвиток регіону.

Цитата до рефлексії:

Будівля – це текст, написаний каменем. Чи погоджуєтесь ви з цим виразом?

Архітектура дозволяє відтворити соціальне життя громади, адже культові споруди, як-от храми, були не лише місцем богослужінь, а й центром комунікації, освіти та взаємодопомоги. Водночас будівля відображає економічні

можливості регіону: якість матеріалів, детальність оздоблення та тривалість будівництва свідчать про фінансовий стан громади та рівень розвитку міста. Архітектурні зміни, перебудови або навпаки – руйнування – показують політичні та ідеологічні процеси, як це було у Криворіжжі під час більшовицької кампанії знищення релігійних споруд. Культурний код епохи розкривають форми куполів, пропорції споруди, стилістика вікон, наявність портиків чи дзвіниць, що дозволяє визначити архітектурну школу та локальні традиції. Нарешті, будівля вписана в міський ландшафт і допомагає реконструювати просторову логіку міста: найважливіші маршрути, щільність забудови, соціальну структуру й напрями урбаністичного розвитку.

Запишіть, що може розкрити будівля про історію:

- соціальне життя громади;
- економічні можливості регіону;
- політичний та ідеологічний вплив;
- культурний код і стиль епохи;
- міський ландшафт та планувальну логіку.

Розберемо детальніше архітектуру Криворіжжя.

Питання до рефлексії:

Які типи будівель ви можете виділити на території нашого міста?

Архітектурний стиль Криворіжжя формувався під впливом промислового розвитку та стрімкого зростання міста. Наприкінці XIX – на початку XX століття для Кривого Рогу були характерні цегляні фасади з відкритою фактурою – будівлі часто залишали без штукатурки, щоб підкреслити текстуру матеріалу та декоративні елементи кладки. У 1920–1930-х роках місто активно

забудовувалося в стилі конструктивізму: будинки мали прості форми, мінімум декору та функціональний дизайн, що відповідало духу індустріалізації. Після Другої світової війни, у 1950-х, поширюється монументальний неокласицизм, відомий як «сталінський ампір» – будівлі стають масивними, з великими пропорціями, колонними портиками та класичними елементами. Паралельно формуються житлові масиви для робітників шахт і заводів: це типові багатоквартирні будинки та квартали, пов'язані з промисловою інфраструктурою міста.

Запишіть коротко, які будівлі притаманні Криворіжжю:

- будівлі у стилі цегляного фасаду з відкритою фактурою;
- домінування конструктивізму 1920–1930-х років;
- монументальний неокласицизм («сталінський ампір») 1950-х років;
- індустріальні житлові масиви та типове будівництво для працівників підприємств.

Візьмемо до прикладу Свято-Миколаївську церкву. Свято-Миколаївська церква була одним із найважливіших духовних і просторових орієнтирів старого Кривого Рогу. Вона стояла у самому серці міста – на вулиці Поштовій – і протягом десятиліть визначала силует та ритм довколишньої забудови. Для громади це був не лише храм, а центр зібрань, освітніх ініціатив, благодійності, місце, де формувалися спільні традиції та відчуття належності до міста. Її знищення у 1930-х стало ударом не лише по релігійному житті, а й по культурній пам'яті Криворіжжя.

Перегляньте 3D-реконструкцію.

Демонстрація 3D-реконструкції

За її формою можна визначити, що ця церква була типовою для храмових споруд території Херсонщини і Дніпропетровщини. Вона несе в собі історію, оскільки була підірвана більшовиками, які нищили культуру заради своїх соціалістичних ідей. Утім дух винищити остаточно не вийшло: наразі, на місці,

де при режимі СРСР було створено сквер, можна наживо побачити рештки фундаменту. Про Свято-Миколаївську церкву пам'ятають, оскільки вона є важливою для нашого з вами міста.

Таким чином, ми з вами визначили, що архітектура може бути дуже корисним історичним джерелом. Особливо якщо поєднувати її із іншими джерелами: це створює комплексний підхід. Тому, коли наступного разу будете проходити повз стару споруду, задумайтесь: що вона каже про місце, в якому я зараз знаходжусь? Яка у нього історія?

4. Рефлексія (3 хвилини)

Як ви думаєте, які ще будівлі Криворіжжя варто було би візуалізувати у 3D? Що для вас особисто є важливим у місті, де ви живете?

II. Домашнє завдання (2 хвилини)

Підготуйте повідомлення на тему «Історична споруда рідного краю» про ту будівлю, яку ви вважаєте історично цінною.